

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно – дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
«Анексія Криму Росією: політико-правові аспекти»

Виконала студентка 2 курсу, групи ЗМНБ-21
Спеціальності 256 «Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)»

Шайда Вікторія Миколаївна

Керівник – доктор історичних наук, професор
Яремчук Віталій Петрович

Рецензент – доктор історичних наук, професор
Кулаковський Петро Михайлович

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗБРОЙНЕ ВІДТОРГНЕННЯ КРИМУ ВІД УКРАЇНИ (ЛЮТИЙ- БЕРЕЗЕНЬ 2014 Р.) : ПРАВОВІ АСПЕКТИ	8
РОЗДІЛ 2. "ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ" АНЕКСІЇ КРИМУ РФ	23
РОЗДІЛ 3. АНЕКСІЯ КРИМУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	50
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження: Упродовж останніх одинадцяти років Україна перебуває у стані тривалої, а з 2022 року — повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації. Події лютого-березня 2014 року, коли було реалізовано анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, стали одним із ключових етапів цієї агресії, який не лише заклав підґрунтя для подальших військових дій, але й сформував нові загрози для міжнародного правопорядку, глобальної безпеки та суверенітету України. Саме анексія Криму Росією стала першим від 1945 року прикладом порушення державних кордонів у Європі шляхом відкритої збройної інтервенції, що відбувалася під гібридною парасолькою використання нерегулярних формувань, інформаційної війни, маніпулятивних політичних процесів та фейкових «референдумів».

Політико-правові аспекти цієї анексії неодноразово ставали об'єктом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Втім, незважаючи на значний обсяг уже існуючих праць, залишається потреба у поглибленому, комплексному вивченні саме правової природи анексії Криму, що включає як розгляд відповідності дій Російської Федерації міжнародно-правовим актам, так і аналіз її внутрішньої правової аргументації, використаної з метою легалізації окупації. Варто зазначити, що в умовах триваючої агресії та численних правових спорів на міжнародному рівні, відсутність єдиної науково обґрунтованої позиції щодо кваліфікації анексії Криму створює додаткові виклики для України в процесі відстоювання своїх інтересів у міжнародних судових та політичних інституціях.

Крім того, в актуальному контексті поглиблення вивчення політико-правових аспектів анексії Криму набуває особливої ваги з огляду на практичну необхідність розробки ефективної стратегії деокупації півострова, планування перехідного правового режиму, а також документування злочинів окупаційної влади. Таке дослідження дозволяє не лише систематизувати вже відомі факти, але й внести нові акценти у розуміння феномену гібридної анексії, розширити наукову дискусію щодо трансформації традиційних підходів до розуміння

суверенітету, територіальної цілісності та відповідальності держав у контексті порушення міжнародного права.

Значення теми посилюється й тим, що Кримський півострів упродовж своєї багатовікової історії вже неодноразово ставав ареною імперських амбіцій Росії, що створює певні історичні паралелі між подіями 1783 та 2014 років. Вивчення цих паралелей в рамках політико-правового дискурсу дозволяє не лише осмислити дії Російської Федерації у 2014 році як частину усталеної експансіоністської практики, але й показати їх нові риси, зокрема використання сучасних інструментів міжнародної дезінформації, інформаційної війни та маніпулятивного правотворення.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу анексії Криму як правового, так і політичного феномену, що поєднує у собі класичні риси імперського загарбання та новітні механізми гібридної агресії. Вивчення цієї проблематики дозволить поглибити наукове розуміння природи сучасних конфліктів, а також сформулювати практичні рекомендації для підвищення ефективності захисту територіальної цілісності України на міжнародній арені. Такий аналіз сприятиме як розвитку української наукової школи міжнародного права, так і підвищенню аргументаційної спроможності України в процесі юридичного протистояння з Російською Федерацією.

Мета дослідження: Комплексне правове осмислення процесу анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією у 2014 році з урахуванням історичного, внутрішньодержавного та міжнародного контекстів.

Об'єкт дослідження: Суспільно-правова ситуація довкола збройного відторгнення та анексії Автономної Республіки Крим у 2014 році.

Предмет дослідження: Предметом дослідження є правові аспекти анексії Криму з боку Російської Федерації, а також норми міжнародного права, внутрішнього законодавства України та правових позицій міжнародних інституцій стосовно подій лютого-березня 2014 року.

Завдання дослідження:

1. Провести історико-правовий аналіз подій лютого-березня 2014 року в Автономній Республіці Крим.
2. Розкрити механізми, якими Російська Федерація намагалася юридично легалізувати факт анексії півострова.
3. Визначити правову кваліфікацію дій Російської Федерації в контексті міжнародного права.
4. Оцінити правові наслідки анексії Криму як для України, так і для системи міжнародних відносин загалом.

Методи дослідження: Для досягнення поставленої мети та вирішення окреслених завдань у межах даного дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних юридичних та міждисциплінарних методів, що забезпечили належний рівень теоретичної глибини та емпіричної аргументованості дослідження. Одним із базових методів є діалектико-логічний підхід, що дозволяє розглядати анексію Криму як динамічний соціально-правовий феномен, який формується та розвивається під впливом внутрішньо-та зовнішньополітичних факторів. Водночас використання історико-правового методу забезпечило ретроспективний аналіз прецедентів анексії Криму у XVIII столітті, дозволяючи порівняти правові та геополітичні механізми, застосовані Російською імперією та сучасною Російською Федерацією.

Особливе місце відведено формально-юридичному методу, який дав можливість здійснити докладний аналіз положень Статуту ООН, Гельсінського заключного акта 1975 року, Будапештського меморандуму 1994 року, Женевської конвенції 1949 року, а також Конституції України та Криму, законодавства Російської Федерації. Порівняльно-правовий метод дозволив встановити відмінності та спільні риси правових процедур, які були використані для спроб легалізації анексії як у 1783, так і в 2014 році.

Метод системного аналізу дав змогу комплексно оцінити події 2014 року, враховуючи не лише юридичну, але й політичну, соціальну та гуманітарну компоненти, що є необхідним для цілісного розуміння проблеми. Крім того, було

використано метод правового прогнозування, за допомогою якого досліджено можливі сценарії вирішення кримського питання в рамках міжнародного права та окреслено ймовірні вектори розвитку подій. У дослідженні також застосовано метод аналізу та синтезу для систематизації існуючих наукових підходів, а також контент-аналіз офіційних заяв, рішень міжнародних організацій та урядових структур.

Теоретичне значення дослідження: Наукова цінність цього дослідження полягає в поглибленні правового осмислення процесу анексії Криму Російською Федерацією у 2014 році в контексті сучасної міжнародно-правової доктрини та практики. Підготовлена робота вносить свій внесок у розвиток теорії міжнародного права, оскільки дає змогу на основі аналізу конкретного кейсу (анексії Криму) уточнити межі застосування таких фундаментальних принципів, як непорушність кордонів, невтручання у внутрішні справи держав, заборона застосування сили у міжнародних відносинах.

Крім того, теоретичне значення полягає у спробі систематизації та критичного аналізу правових позицій України, Російської Федерації та міжнародних інституцій (ООН, ОБСЄ, Ради Європи, Міжнародного кримінального суду) щодо подій 2014 року. Також дослідження сприяє формуванню цілісного підходу до правової кваліфікації так званого «кримського референдуму» як інструменту гібридної війни, що супроводжується порушенням прав людини, примусовим громадянством, мілітаризацією та репресіями проти корінного народу — кримських татар.

У роботі також розвивається наукова дискусія щодо місця анексії Криму у системі глобальної безпеки, розкриваються юридичні та політичні аспекти формування нових викликів для міжнародного правопорядку, пов'язаних із фактичним безсиллям існуючих механізмів примусу та санкцій щодо держав-агресорів.

Практичне значення дослідження: Практична цінність дослідження полягає у формулюванні конкретних правових висновків та рекомендацій, які

можуть бути використані державними органами України при розробці та реалізації стратегії деокупації Криму, а також у процесі обґрунтування правової позиції України в міжнародних судах і трибуналах. Напрацьовані у ході дослідження аргументи можуть слугувати базою для підготовки правових документів, дипломатичних заяв, подань до міжнародних організацій, а також інформаційних кампаній, спрямованих на підтримку міжнародної солідарності з Україною.

Дослідження також має значення для розробки нормативно-правових актів, які регламентуватимуть перехідний період після деокупації Криму, зокрема питань громадянства, відшкодування збитків, захисту прав громадян, відновлення інституційної та адміністративної інфраструктури півострова. Окремі результати можуть бути використані у правозахисній діяльності, зокрема організаціями, що займаються документуванням порушень прав людини на окупованій території.

Варто зазначити, що результати роботи можуть бути застосовані у навчальному процесі вищих навчальних закладів у межах курсів з міжнародного права, міжнародних відносин, геополітики, а також при підготовці курсів підвищення кваліфікації для працівників органів державної влади, дипломатичної служби, силових структур, з метою підвищення рівня їхньої компетентності щодо правових аспектів анексії Криму та гібридної агресії.

Структура роботи: Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 24 позицій. Загальна кількість сторінок магістерської роботи – 73.

РОЗДІЛ 1. ЗБРОЙНЕ ВІДТОРГНЕННЯ КРИМУ ВІД УКРАЇНИ (ЛЮТИЙ-БЕРЕЗЕНЬ 2014 Р.) : ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Революція гідності в Україні, хоча і не була першопричиною кримської кризи, однак певним чином відіграла роль каталізатора в геополітичному прагненні РФ щодо анексії Криму. Однозначно, самоусунення Президента України В. Януковича було кульмінацією політичної кризи в Україні, однак політико-правова ситуація в державі аж ніяк не була настільки катастрофічною, як це виглядало з точки зору російської пропаганди. Всі спекуляції щодо державного перевороту в Україні, втрати України свого державного суверенітету, появи реакційного фашистського режиму, який готував масові репресії проти населення Криму, є умисним викривленням справжніх подій, які відбули між 21 листопада 2013 р. і 22 лютим 2014 р.

З точки зору міжнародного права політико-правова (конституційна) ситуація в Україні, яка існувала протягом всього періоду кримських подій жодним чином не впливала на їхню кваліфікацію. Внаслідок Революції гідності на території України не з'явилася нова держава щодо якої РФ не надавала гарантій територіальної цілісності (адже навіть революційна зміна влади не означає розриву континуїтету держави на цій території), і тим більше не сформувався злочинний режим, який становив загрозу для російськомовної, кримотатарської чи будь-якої іншої етнічної групи в Україні.¹

Російська військова операція в Криму у лютому–березні 2014 року одностайно розцінюється як грубе порушення фундаментальних принципів міжнародного права. Дії Російської Федерації щодо захоплення та одностороннього приєднання Кримського півострова мають ознаки агресії, окупації та анексії. З точки зору міжнародно-правової кваліфікації, наявний *consensus* держав і юристів-міжнародників полягає в тому, що Росія вдалася до

¹ Marxen, C. "The Crimea Crisis. An International Law Perspective" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74 (2014), p. 371-372; Zimmermann A. "State Succession in Treaties" in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online ed.), November 2006, para. 1

незаконного застосування сили проти територіальної цілісності України, яке слід кваліфікувати як акт агресії.

Відповідно до загальновизнаного визначення агресії (Резолюція ГА ООН №3314 (XXIX) 1974 р.), актом агресії є, серед іншого, збройне вторгнення або будь-яка *насильницька анексія* території іншої держави, а також застосування збройних сил, дислокованих на території іншої держави, всупереч умовам угод.

Дії РФ у Криму цілком підпадають під це визначення: російські військові без розпізнавальних знаків («зелені чоловічки») силоміць захопили ключові об'єкти півострова, блокували українські війська і фактично усунули можливість України здійснювати суверенні повноваження в Крим.

Це здійснювалося з явною метою змінити статус території всупереч волі суверенної держави. Важливо, що для кваліфікації агресії не вимагається масштабних бойових дій; ключовим є сам факт застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету та територіальної цілісності іншої.²

Отже, таємне розгортання і використання російських військ у Криму без згоди України становить акт агресії. Цю оцінку підтверджують численні міжнародні резолюції та заяви, де прямо говориться про агресію РФ проти України (зокрема, згадується «*brutal aggression*» у заявах і рішеннях міжнародних органів).

Після встановлення контролю над територією Криму іноземними (російськими) військами без згоди України виникла ситуація *збройної окупації* в розумінні міжнародного гуманітарного права. Незважаючи на проголошену Росією «анексію», з точки зору права війни Крим залишається окупованою територією, адже примусова зміна суверенітету не визнається законною.

Окупант не набуває суверенних прав на територію і зобов'язаний дотримуватися норм окупаційного режиму, визначених, зокрема, Гаазькими правилами 1907 р. та IV Женевською конвенцією 1949 р. (про це детальніше – нижче). Отже, дії РФ у Криму утворили режим тимчасової окупації частини

² United Nations General Assembly. Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression. 14 December 1974.

території України, що підтверджено у пізніших резолюціях Генасамблеї ООН (де Крим прямо названо «тимчасово окупованою територією України»).

Фактичне здійснення РФ *ефективного контролю* над Кримом з 27 лютого 2014 р. було згодом підтверджене й судовими інстанціями (наприклад, ЄСПЛ у межах міждержавної справи Україна проти Росії) як ситуація окупації *de facto*.

Поряд із окупацією, Російська Федерація здійснила *спробу анексії* Криму – тобто протиправне включення чужої території до свого складу. Анексія території шляхом сили категорично заборонена сучасним міжнародним правом і не отримує правового визнання. Випадок із Кримом став першим в Європі після Другої світової війни прикладом насильницької анексії, що кинула виклик усталеному міжнародному правопорядку.

Формальне «приєднання» Криму до РФ, проголошене в березні 2014 р., не визнається Україною та переважною більшістю держав світу, а також міжнародними організаціями – про режим невизнання докладніше розглянуто нижче. Відповідно до доктрини та практики, примусова анексія не створює правових наслідків для суверенітету: територія залишається *окупованою* і де-юре частиною держави, від якої її відторгнуто, а не частиною держави-агресора.³

Варто зазначити, що Росія намагалася обґрунтувати свої дії риторикою про самовизначення населення Криму. Однак світове співтовариство та правова наука відкинули ці твердження. *Право на самовизначення не може реалізовуватися шляхом сепаратизму під дулом чужих автоматів*: міжнародне право не визнає «референдумів», проведених під іноземною воєнною окупацією та в умовах тиску. Самопроголошене утворення «Республіка Крим» не відповідало критеріям державності і не мало легітимності – воно фактично не було здатне діяти незалежно від російської військової присутності, про що свідчать миттєве «прохання» про вступ до РФ та відсутність будь-якого перехідного періоду незалежного існування.

³ Milanović M. Crimean Secession in International Law // EJIL: Talk! – 2014

Не було й жодних виняткових обставин, які могли б бодай теоретично виправдати відокремлення (таких як грубі масові порушення прав людини чи утиски етнічної спільноти з боку центральної влади) – навпаки, жодних доказів системних переслідувань кримчан українською державою не було.

У підсумку, дії Росії в Криму міжнародна спільнота оцінює як акт агресії, що призвів до незаконної окупації та спроби анексії частини суверенної території України. Ця кваліфікація підтверджена у численних офіційних документах, заявах і дослідженнях. Зокрема, Парламентська Асамблея Ради Європи зазначила, що дії РФ, які привели до анексії Криму – *«військова окупація української території, загроза силою, визнання результатів незаконного референдуму та наступна анексія»* – є безсумнівним грубим порушенням міжнародного права, включно зі Статутом ООН та Гельсінкським заключним актом. Як буде показано далі, ці дії порушили також низку конкретних міжнародних договорів і зобов'язань РФ.⁴

Статут ООН (1945) закріплює фундаментальний принцип заборони сили у міжнародних відносинах. Відповідно до ст. 2 (4) Статуту, *«всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави»*. Російська Федерація, здійснивши військове вторгнення до Криму та застосувавши збройну силу на території України без її згоди, грубо порушила цю фундаментальну норму. Дії РФ несумісні також із зобов'язаннями мирного вирішення спорів (ст. 2 (3) Статуту), оскільки територіальний спір щодо статусу Криму створено і «вирішено» силовим шляхом.

Міжнародні організації та суди однозначно вказують на невідповідність дій РФ Статуту ООН. Так, ПАРЕ назвала дії Росії в Криму *«грубим порушенням міжнародного права, включаючи Статут ООН»*. Генеральна Асамблея ООН у резолюції 68/262 від 27.03.2014 р. підтвердила прихильність принципам

⁴ Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 1988 (2014) «Політичні наслідки кризи в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pace.coe.int/en/files/20882/html>

суверенітету та територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, наголосивши, що жодні односторонні дії (зокрема, кримський «референдум») не можуть легітимізувати відторгнення частини України.

Окремо варто згадати, що РФ як постійний член Радбезу ООН зловживала своїм статусом під час кримської кризи – вона ветоувала проект резолюції РБ ООН в березні 2014 р., яка засуджувала «референдум» у Криму. Тим не менш, невиконання Росією обов’язків за Статутом ООН очевидне: замість підтримання міжнародного миру і безпеки Росія сама виступила агресором. Це підірвало один із наріжних принципів післявоєнного світопорядку – невід’ємність територій суверенних держав.⁵

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975) є політично зобов’язуючим документом, в якому всі європейські держави (включно з СРСР, правонаступником якого є РФ) підтвердили основоположні принципи міжнародного права, що мають особливе значення для європейської безпеки. Серед *Десяти Гельсінкських принципів – суверенна рівність, незастосування сили, територіальна цілісність держав, непорушність кордонів, невтручання у внутрішні справи* тощо. Анексія Криму РФ прямо суперечить щонайменше трьом із цих ключових принципів: застосування сили проти України порушило принцип незастосування сили; відторгнення частини її території порушило принцип територіальної цілісності та непорушності кордонів; втручання у внутрішні справи України (військова підтримка сепаратистських дій) порушило відповідний принцип невтручання.

Європейські структури наголосили, що дії Росії з Кримом підривають всю систему, засновану на Гельсінському акті 1975 року, який став основою повоєнної безпеки в Європі. ПАРЕ прямо констатувала несумісність анексії Криму з принципами Заключного акту.⁶

⁵ United Nations Security Council. Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Status of Crimea, as Russian Federation Vetoes Text, China Abstains. Press Release SC/11319. 15 March 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://press.un.org/en/2014/sc11319.doc.htm>

⁶ Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція 1988 (2014) «Політичні наслідки кризи в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pace.coe.int/en/files/20882/html>

В контексті ОБСЄ слід додати, що під час кризи 2014 р. Росія також проігнорувала механізми цього об'єднання, покликані мирно розв'язувати конфлікти. Зокрема, РФ відмовилася прийняти спостережну місію ОБСЄ в Криму (місію було відправлено, але озброєні формування не впустили її на півострів). Такі дії суперечать духу співробітництва і транспарентності, закріпленому у Гельсінкському заключному акті. Отже, російська агресія проти України стала зухвалим випадком порушення Гельсінкських принципів, які до того забезпечували багаторічну стабільність у Європі.

З моменту встановлення фактичного контролю РФ над Кримом між Україною та Росією виник міжнародний збройний конфлікт, на який поширюються норми міжнародного гуманітарного права (МГП). Кримський півострів став окупованою територією в розумінні IV Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни, а також відповідних положень Гаазьких конвенцій. Згідно з цими нормами, держава-окупант зобов'язана поважати закони та устрій окупованої території, не анексувати її, забезпечувати захист цивільних осіб та не здійснювати низку заборонених дій (депортації, колонізацію, примусовий призов тощо).⁷

Росія натомість після 2014 р. систематично порушує свої обов'язки як окупаційна держава. Вона оголосила територію Криму «своєю», тим самим фактично намагаючись обійти застосування режиму окупації, проте з точки зору права це не звільняє її від відповідальності дотримуватися Женевських конвенцій. Серед задокументованих порушень МГП на окупованому півострові: незаконний *призов* мешканців Криму до збройних сил РФ (що прямо заборонено ст. 51 IV Женевської конвенції) – за десять років окупації Росія провела багато призовних кампаній та мобілізувала десятки тисяч кримчан до своєї армії; *переселення власного населення* на окуповану територію і витіснення місцевого (що порушує ст. 49 IV ЖК) – Росія активно заохочувала переїзд російських громадян до Криму та одночасно створювала умови нестерпності для

⁷ Hague Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land (Annex to the Convention IV of 1907). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-regulations-1907>

проукраїнськи налаштованих жителів і кримських татар, змушуючи багатьох залишити півострів.

Також зафіксовано *імплементацію російського законодавства* на території Криму, витіснення правової системи України, що порушує обов'язок окупанта зберігати чинне законодавство (ст. 64 IV ЖК). Репресії проти цивільного населення, зокрема кримських татар та проукраїнських активістів (насильницькі зникнення, політично мотивовані переслідування), порушують IV ЖК і додаткові протоколи, що гарантують захист прав людини під час окупації. Усі ці дії свідчать, що РФ не дотримується своїх обов'язків як окупаційна влада, встановлених міжнародним гуманітарним правом.

Варто наголосити, що анексія окупованої території сама по собі є порушенням МГП. Згідно зі ст. 47 IV Женевської конвенції, окупована територія не втрачає статусу через спробу анексії, а населення не може бути позбавлене захисту Конвенції ні через будь-яку зміну інституцій на цій території, ні через будь-яку угоду між окупантом та місцевою владою. Таким чином, «референдум» і включення Криму до складу РФ не мають правового значення для застосування норм окупаційного права: Росія залишається *державою-окупантом* і несе повну відповідальність за дотримання норм МГП. Сукупність наведених фактів – від незаконного призову до заміщення населення – демонструє кричущі порушення Росією Женевських конвенцій 1949 р. та норм окупації, що може кваліфікуватися як *воєнні злочини* і тягне міжнародно-правову відповідальність РФ.⁸

Окрім універсальних і багатосторонніх зобов'язань, Російська Федерація порушила низку двосторонніх угод з Україною, які гарантували повагу до територіальної цілісності та суверенітету України.

Найважливішим з таких документів є Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ 1997 р. (так званий «Великий договір»). В статті 2 цього чинного на той час договору сторони підтвердили, що відповідно до положень Статуту ООН і Гельсінського заключного акту вони

⁸ Буроменьський М.В. Міжнародне гуманітарне право: Підручник. – Київ: Юрінком Інтер, 2011. – С. 321–323.

«поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів».

Росія, здійснивши анексію Криму, цинічно знехтувала цією обіцянкою. Крім того, стаття 3 того ж Договору зобов'язувала сторони будувати відносини на основі невтручання у внутрішні справи і вирішення спорів мирними засобами – що також було порушено РФ. Україна розцінила дії РФ як істотне порушення Договору 1997 р. і у вересні 2018 р. оголосила про намір припинити його дію (він офіційно втратив силу з квітня 2019 р.). Тобто, по суті, Росія своїми діями змусила Україну денонсувати фундаментальний двосторонній договір про дружбу.⁹

Також було порушено низку угод, пов'язаних із перебуванням російського Чорноморського флоту в Криму. Угоди 1997 р. між Україною і РФ про статус і умови перебування Чорноморського флоту РФ передбачали, що російські військові формування дислокуються в Севастополі та інших визначених місцях з повагою до суверенітету України та її законодавства. Будь-яке пересування російських військ поза визначеними базами мало здійснюватися за погодженням з Україною. У лютому 2014 р. ці умови було зухвало порушено: РФ ввела додаткові підрозділи, блокувала українські військові частини, використала свій флот і бази як плацдарм для захоплення півострова. Такі дії йшли врозріз з буквою і духом домовленостей про ЧФ. Більше того, Харківська угода 2010 р., що продовжила перебування ЧФ в Криму до 2042 р., прямо пов'язувала цю присутність із зобов'язанням РФ поважати територіальну цілісність України. Росія фактично унеможливила подальшу дію цих угод – у березні 2014 р. вона заявила про одностороннє припинення всіх договорів щодо Чорноморського флоту, мотивуючи тим, що «Крим став частиною РФ». Такий підхід не має правової сили – держава не може відмовитися від договорів, посиляючись на власне протиправне діяння (анексію).

⁹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text

Серед інших порушених зобов'язань – Угода між Україною і РФ 1990 р. про основи міждержавних відносин, де також закріплювалась повага до територіальної цілісності (ще за часів СРСР). Всі ці домовленості створювали договірно-правові рамки, що виключали зміну кордонів чи суверенітету силою. Порушивши їх, Росія не лише завдала шкоди двостороннім відносинам, а й поставила під сумнів непорушність цілого комплексу міжнародних договорів, які гарантували статус-кво.¹⁰

Факт збройного вторгнення РФ в Крим юридично створив підстави для запровадження на території України особливого режиму – воєнного стану. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (на час 2014 р. діяв закон 2000 р., оновлений у 2015 р.) визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки для державної незалежності або територіальної цілісності України. Воєнний стан надає владі та військовому командуванню додаткові повноваження для відсічі агресії, мобілізації ресурсів, може передбачати тимчасові обмеження прав і свобод (комендантська година, трудова повинність тощо).

У ситуації вторгнення в Крим юридично були наявні всі ознаки для оголошення воєнного стану вже в лютому–березні 2014 р. Втім, на той момент рішення про його запровадження прийнято не було. Керівництво України (в. о. Президента Олександр Турчинов, РНБО) пояснювало це політичними та стратегічними міркуваннями: побоюванням ескалації повномасштабної війни по всій Україні, бажанням не зривати президентські вибори, призначені на травень 2014 р., а також слабкістю військового ресурсу на той момент. Натомість було використано поняття «антитерористичної операції» на сході України (в квітні 2014 р.), але щодо Криму специфічного режиму запроваджено не було – фактична втрата контролю над півостровом унеможливила там дію воєнного стану з боку України. Згодом, уже після ескалації агресії у 2018 р. та 2022 р., воєнний стан вводився по всій країні. Але в 2014 р. питання «чому не ввели

¹⁰ Поліщук В.С. «Розрив договірних відносин України з Росією: правові наслідки та міжнародні зобов'язання» // Вісник Академії правових наук України. – 2020. – № 1. – С. 45–52.

воєнний стан» стало предметом дискусій і аналізу. Формально, рішення про запровадження воєнного стану мало б прийматися Указом в. о. Президента з подальшим затвердженням Верховною Радою. Очевидно, що така можливість розглядалася, але врешті була відхилена на користь політико-дипломатичного реагування та локальних заходів.

Незважаючи на неоголошення воєнного стану, Україна здійснила низку юридично значущих кроків у відповідь на агресію: оголошено загальну мобілізацію (з березня 2014 р.), створено нові військові підрозділи, розпочато процеси перебудови сектору оборони. В правовому полі було закріплено статус Криму як *«тимчасово окупованої території»* (закон квітня 2014 р.), що стало основою для подальших рішень про санкції, обмеження щодо окупованих територій, захист прав переселенців тощо. Таким чином, хоча воєнний стан *de facto* не був введений у 2014 р., держава Україна визнала ситуацію як воєнний конфлікт – агресію РФ – і будувала свою правову політику, виходячи з цього. У подальшому українське законодавство ще неодноразово оновлювалося для ефективнішого реагування на тривалу агресію (закони про реінтеграцію Донбасу 2018 р., про національний опір 2021 р. тощо), але кримські події залишаються першопричиною цих трансформацій.¹¹

Підсумовуючи, за законодавством України відторгнення Криму є *неконституційним* (порушення ст. 2 та 73 Конституції), дії організаторів підпадають під *кримінальну відповідальність* (державна зрада, сепаратизм, агресія), а сама ситуація розглядається як *збройна агресія і окупація*, на яку Україна має право реагувати всіма законними засобами, включно з обороною та зверненням по міжнародну допомогу.

Міжнародні організації одностайно кваліфікували дії Росії як порушення міжнародного права та підтвердили підтримку територіальної цілісності України. ООН – шляхом резолюцій ГА про невизнання; Рада Європи – через засудження анексії і моніторинг прав людини; ОБСЄ – політичними заявами

¹¹ У Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII..

більшості держав; ЄС і НАТО – як політично, так і практично (санкціями, ізоляцією РФ, підтримкою України). Жодна з цих організацій не визнала легітимності зміни статусу Криму. Більше того, було створено прецедент широкого «*режиму невизнання*» анексії: це дипломатичні та економічні заходи, спрямовані на те, щоб затвердити – Крим залишається частиною України, а спроба анексії не створює правових наслідків. Даний консенсус міжнародних організацій зберігається і донині, навіть після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну 2022 р.: усі повторюють вимогу деокупації Криму як неодмінної умови справедливого миру.

Хронологія подій у Криму на початку 2014 р. дозволяє зрозуміти, як відбулося фактичне відторгнення півострова. Нижче перелічено ключові юридично значущі події цього періоду – від початку захоплення влади до формального закріплення анексії:¹²

1. 20–27 лютого 2014 р. – Початок операції, захоплення адміністративних об'єктів. Після перемоги Революції Гідності у Києві (усунення Януковича 22 лютого) в Криму різко активізувалися проросійські сили. Вночі 27 лютого 2014 р. озброєні люди без розпізнавальних знаків (пізніше визнані російськими спецпідрозділами) захопили будівлі Верховної Ради АР Крим і Ради міністрів АРК у Сімферополі. Під дулами автоматів було скликано «позачергову сесію» кримського парламенту, на якій депутатів (деякі голосували під фізичним тиском) змусили проголосувати за відставку уряду Криму і призначення нового «прем'єра» Сергія Аксьонова – лідера маловпливової проросійської партії. Також парламент оголосив референдум про статус Криму. Цього ж дня російські війська почали встановлювати контроль над ключовими об'єктами – було окуповано сімферопольський аеропорт, перервано комунікації з материковою частиною України, блоковано українські військові частини. Де-факто відбулося силове захоплення влади в АР Крим, вчинене збройними силами РФ у

¹² United Nations General Assembly. Resolution 68/262. Territorial integrity of Ukraine. – 27 March 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/en/A/RES/68/262>

координації з місцевими колаборантами. Цей акт порушив суверенітет України і запустив процес відокремлення півострова.

2. 1 березня 2014 р. – «Дозвіл» на використання Збройних Сил РФ проти України. Того дня Президент РФ В. Путін звернувся до Ради Федерації (верхньої палати російського парламенту) за санкцією на застосування військ за межами РФ *«на території України»*. Рада Федерації негайно, одноголосно надала згоду Путіну використовувати Збройні Сили РФ проти України. Це було офіційним підтвердженням агресії. Хоча на той момент російські війська вже фактично діяли в Криму, згода Ради Федерації легалізувала з точки зору російського законодавства воєнну операцію. Отримавши «добро», Путін мав формальне право розпочати вторгнення і на інші частини України, що викликало величезне занепокоєння. Україна у відповідь звернулася до Ради Безпеки ООН, РНБО України оголосила про приведення військ у повну бойову готовність. Фактично 1 березня закріпився стан збройної агресії РФ проти України. Надалі, 3 березня, Рада Федерації заявила, що мандат поширюється лише на Крим, однак це не було відображено в юридичному рішенні – формулювання дозволу було загальним. (Примітка: 1 березня – важлива дата ще й тому, що згодом в офіційній російській риторичі для світу агресію намагалися приховати, але факт цього рішення Ради Федерації – безпрецедентний документ, що зафіксував намір застосувати силу проти іншої держави).

3. 6–11 березня 2014 р. – Проголошення «незалежності» Криму. 6 березня під контролем російських військових кримський парламент раптово змінив дату референдуму (переніс його з 30 березня на 16 березня) і змінив формулювання питання – замість «статусу автономії» винесли питання приєднання до РФ. 11 березня 2014 р. Верховна Рада АРК і Севастопольська міська рада ухвалили спільну «Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». В цій декларації, посилаючись маніпулятивно на приклад Косова, було заявлено, що у разі «так» на референдумі Крим проголосить незалежність і звернеться про вступ до РФ. Це рішення грубо порушувало Конституцію України, але окупаційна влада його впровадила.

Важливо, що його прийняли *78 зі 100 депутатів* ВР АРК (за повідомленнями, голосування проходило не в присутності усіх, багато хто був відсторонений). Росія використала цю декларацію, щоб формально виправдати подальші дії: 17 березня Путін підписав указ про «визнання Республіки Крим як суверенної держави». Таким чином, від 11 до 17 березня існувала фікція «незалежної» Республіки Крим (включно з Севастополем), яку визнала лише РФ і кілька ізольованих режимів. Цей псевдоюридичний крок був необхідний Москві, аби укласти «міжнародний договір» про прийняття Криму до складу РФ (бо РФ офіційно не може анексувати територію іншої держави без договору – тож створили видимість окремої державності Криму на пару днів).¹³

4. 16 березня 2014 р. – «Референдум» щодо статусу Криму. В умовах повної окупації відбувся так званий референдум, організований нелегітимною владою Криму за підтримки РФ. Голосування пройшло без мінімальних демократичних стандартів: під наглядом озброєних російських військових, без участі авторитетних міжнародних спостерігачів, з тотальною пропагандою і тиском. На бюлетені було поставлено дві опції, по суті обидві проросійські: або негайне приєднання до РФ, або відновлення конституції Криму 1992 р. (що також означало б незалежність, а опція залишитися в складі України взагалі не пропонувалася). В таких умовах, за офіційно оголошеними даними, понад 96% тих, хто взяв участь, нібито проголосували за входження до РФ при явці 83%. Ці цифри явно сфальсифіковані; пізніше навіть російські джерела (Рада з прав людини при Президенті РФ) зазначали, що явка могла бути близько 30–50%, а за приєднання висловилися далеко не всі. Багато жителів (особливо проукраїнськи налаштовані, кримські татари) бойкотували це «волевиявлення». З правової точки зору референдум був неконституційним і не має юридичної сили – що підтвердила і Генасамблея ООН, назвавши його таким, що «не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Криму». Український парламент офіційно

¹³ Декларація про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя від 11.03.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=66716>

розпустив Верховну Раду АРК наступного дня як такий орган, що вчинив антиконституційні дії. Незважаючи на це, 17 березня кримська влада, посилаючись на «результати референдуму», проголосила так звану незалежність Криму.¹⁴

5. 18 березня 2014 р. – Підписання «договіру» про прийняття Криму до складу РФ. Ця дата формально закріпила анексію. У Москві в Георгіївській залі Кремля Президент В. Путін, а також самопроголошені лідери Криму (С. Аксьонов, В. Константинов) і представник Севастополя підписали «Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття до РФ Республіки Крим». Цим документом РФ оголосила, що Крим і місто Севастополь вважаються прийнятими до її складу з утворенням двох нових суб'єктів федерації. Договір був підписаний всупереч нормам міжнародного права – фактично, держава анексувала частину іншої держави, «узаконивши» це власним внутрішнім актом. Вже 20 березня 2014 р. Державна Дума РФ ратифікувала цей договір і ухвалила федеральний конституційний закон про утворення в складі РФ суб'єктів «Республіка Крим» та «місто федерального значення Севастополь», а 21 березня ці акти одноголосно затвердила Рада Федерації. Путін негайно підписав ратифікаційні грамоти, завершивши таким чином процес анексії на папері. З точки зору російського законодавства Крим став «частиною РФ». З точки зору України та світового співтовариства – сталося грубе порушення міжнародного права, яке не створює легітимного територіального титулу. 18 березня Путін також виголосив промову перед російським парламентом, в якій відкрито заявив претензії на Крим, посилаючись на «волю народу Криму» і історичну справедливість, не згадавши про присутність російської армії. Цю промову і «договір» різко засудили інші держави. Україна 18 березня офіційно заявила, що Крим був і залишається українською територією, а будь-які дії РФ не змінюють його статусу.

¹⁴ United Nations General Assembly. Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression. 14 December 1974.

6. 27 березня 2014 р. – Резолюція ГА ООН 68/262. Хоча ця подія вже виходить за рамки безпосереднього періоду анексії, її варто згадати як міжнародно-правовий підсумок березня 2014 р. Генеральна Асамблея своєю резолюцією (про яку детальніше йшлося вище) підтвердила невизнання зміни статусу Криму, заклала основу глобальної позиції щодо цих подій.

Ця резолюція була ключовою юридичною подією на міжнародній арені, що закріпила статус Криму як невід’ємної частини України і назвала дії РФ неправомірними.

Кожен з наведених кроків мав важливі правові наслідки. Захоплення парламенту дало старт створенню маріонеткової влади; «референдум» забезпечив пропагандистське прикриття; декларація незалежності – фіктивне правове обґрунтування; договір з РФ – інструмент анексії *de jure* в російському правопорядку; а реакція ООН – консолідація міжнародної протидії.

РОЗДІЛ 2. "ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ" АНЕКСІЇ КРИМУ РФ

Російська Федерація у березні 2014 року здійснила анексію Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, намагаючись надати цьому протиправному захопленню вигляд легітимного процесу. Для «юридичного» оформлення включення Криму до свого складу Росія використала цілу низку внутрішньодержавних актів і процедур: від проведення поспішного «референдуму» під контролем військових до ухвалення спеціальних законів і договорів про приєднання півострова. Офіційна російська позиція трактувала ці дії як реалізацію права мешканців Криму на самовизначення та «відновлення історичної справедливості» шляхом возз'єднання з Росією. Водночас Україна та переважна більшість держав світу визнали такі кроки незаконними, розцінивши їх як пряму окупацію та спробу анексії суверенної території України. У результаті з'явився своєрідний юридичний казус: з точки зору російського права Крим оголошено «новим суб'єктом РФ», тоді як за міжнародним правом та українським законодавством півострів залишається невід'ємною частиною території України, тимчасово окупованою чужою державою. Подальший аналіз розкриває правові процедури, якими Росія намагалась легалізувати анексію в очах внутрішньої і міжнародної спільноти, та оцінює їх відповідність нормам національного й міжнародного права¹⁵.

Першим кроком на шляху до анексії стала спроба надати їй видимість волевиявлення населення Криму. 27 лютого 2014 р. за підтримки російських силовиків було захоплено органи влади АР Крим, після чого самопроголошений уряд півострова оголосив про проведення місцевого референдуму щодо статусу Криму. Першочергово референдум планували провести 25 травня, але згодом його перенесли на 16 березня 2014 р., змінивши й формулювання запитань. Кримчанам фактично не залишили опції збереження статус-кво: бюлетені містили два варіанти – приєднання до Російської Федерації або відновлення

¹⁵ Марусяк О.В. *Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти*. Чернівці: Місто, 2016. 220 с.

«Конституції Криму 1992 р.» (яка передбачала значно широкую автономію, аж до можливості виходу зі складу України). 11 березня 2014 р., напередодні голосування, Верховна Рада АРК та Севастопольська міська рада ухвалили так звану Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. У цій односторонній декларації проголошувалося створення суверенної «Республіки Крим» – нової держави, яка після референдуму мала намір увійти до складу Росії. Фактично така «незалежність» була суто декларативною і слугувала проміжною юридичною фікцією, що дозволила б Москві укласти договір про приєднання без формального порушення норми про невтручання у внутрішні справи України².

Ні проведення самого «референдуму» 16 березня 2014 р., ні проголошення за його результатами «Республіки Крим» не відповідали ні українському законодавству, ні базовим принципам міжнародного права. За Конституцією України (ст. 73), питання про зміну території України можуть вирішуватися виключно всеукраїнським референдумом, отже місцева влада Криму не мала жодних правових повноважень організовувати плебісцит про відокремлення півострова. До того ж, згідно з чинною на той момент Конституцією АР Крим, автономія була невід’ємною складовою України і не мала права самовільно змінювати свій статус. 14 березня 2014 р. Конституційний Суд України офіційно визнав постанову Верховної Ради АРК про проведення референдуму неконституційною та припинив її дію. Висновок Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) того ж місяця також однозначно підтвердив, що рішення кримської влади суперечить Конституції України і міжнародним стандартам: в умовах присутності іноземних збройних сил та відсутності легітимного правового порядку будь-яке голосування не може вважатися вільним і правочинним. Таким чином, з точки зору українського права «референдум» і проголошення незалежності Криму не мали жодних юридичних

наслідків, а склад місцевих рад, що діяли всупереч присязі та законам України, був розпущений постановою Верховної Ради України¹⁶.

Не зважаючи на незаконність відокремлення Криму, Російська Федерація негайно використала цю псевдоюридичну основу для оформлення анексії. 17 березня 2014 р., наступного дня після оголошення результатів кримського плебісциту, президент РФ В. Путін видав указ про офіційне визнання «Республіки Крим» як незалежної суверенної держави. Цей односторонній крок суперечив усталеній міжнародній практиці невизнання самопроголошених держав, створених у результаті порушення територіальної цілісності іншої країни. Проте в російській інтерпретації визнання мало продемонструвати нібито законність подальших дій: оскільки Крим вважався Росією «незалежним», то міг на договірних засадах об'єднатися з РФ. Вже 18 березня 2014 р. у Кремлі відбулося урочисте підписання двостороннього міждержавного договору – так званого Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів. Сторонами цього документа виступили, з одного боку, РФ, а з іншого – самопроголошена «Республіка Крим», яку Росія розглядала як повноправного суб'єкта міжнародного права на підставі свого ж визнання. Згаданий «договір» від 18.03.2014 р. фактично зафіксував приєднання Кримського півострова до Росії і став центральним елементом у схемі легалізації окупації, хоча за міжнародним правом його положення не мають юридичної сили¹⁷.

Договір про «вступ» Криму до РФ було укладено в Москві від імені Російської Федерації та новоутвореної «Республіки Крим», яка на той момент не була визнана жодною державою, окрім самої РФ. Документ складався з преамбули та десяти статей, в яких проголошувалося утворення двох нових суб'єктів федерації – Республіки Крим та міста федерального значення

¹⁶ Задорожній О. *Правовий статус Автономної Республіки Крим (думка фахівця)* // InformNapalm, 18.03.2015.

¹⁷ *Рішення Конституційного Суду України №2-рп/2014 від 14 березня 2014 р.* (щодо відповідності Конституції постанови ВР АРК про референдум); *Висновок Венеційської комісії щодо ситуації в Автономній Республіці Крим* (21.03.2014).

Севастополя – і визначалися основні параметри їх інтеграції. Зокрема, Росія зобов'язувалася з дня підписання договору вважати мешканців Криму своїми громадянами (за винятком тих, хто протягом місяця заявить про бажання зберегти інше громадянство). Встановлювався перехідний період до 1 січня 2015 року, протягом якого мали вирішуватися питання інтеграції нових суб'єктів у економічну, правову та адміністративну систему РФ – запровадження російської валюти і податкової системи, переведення органів влади, судів та правоохоронних структур на російське законодавство, визнання або перереєстрація виданих Україною документів тощо. Окремо обумовлювалося, що з дати приєднання на території Криму і Севастополя застосовуються положення Конституції РФ, якими визначено статус суб'єктів федерації, і що протягом перехідного періоду можуть діяти правові акти України, якщо вони не суперечать російській конституції та новому статусу Криму. Таким чином, текст договору мав на меті продемонструвати спадкоємність і «м'якість» правового входження півострова до складу РФ, але фактично знаменував анексію, не визнану Україною та міжнародним співтовариством¹⁸.

Для надання своїй експансії законної форми Кремль швидко провів і всі необхідні процедури за російським законодавством. Відповідно до Конституції РФ, прийняття до складу федерації нового суб'єкта здійснюється на основі федерального конституційного закону (ч. 2 ст. 65 та ст. 137 Конституції РФ). Ще в 2001 році Росія ухвалила спеціальний Федеральний конституційний закон №6-ФКЗ «Про порядок прийняття в Російську Федерацію і утворення в її складі нового суб'єкта РФ», який визначав механізм входження нових територій. У випадку з Кримом російська влада формально дотрималася вимог згаданого закону: одразу після підписання договору з «Республікою Крим» президент Путін направив до Конституційного Суду РФ запит щодо перевірки цього договору на відповідність Конституції. 19 березня 2014 р. Конституційний Суд РФ, засідаючи у надзвичайному порядку, одностайно визнав договір таким, що

¹⁸ Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів від 18 березня 2014 р.

відповідає Конституції Росії. Після цього, 20 березня, Державна Дума РФ на позачерговому засіданні ратифікувала зазначений міжнародний договір та паралельно прийняла Федеральний конституційний закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя». Наступного дня, 21 березня 2014 р., ці рішення одноголосно затвердила Рада Федерації РФ, після чого президент підписав ратифікаційний закон і новий ФКЗ. Відповідно до цього закону, до тексту Конституції РФ було негайно внесено зміни: у статті 65 серед суб'єктів федерації з'явилися «Республіка Крим» та «місто федерального значення Севастополь». Таким чином, з точки зору російського конституційного права анексія була оформлена «бездоганно» – шляхом укладення міжнародного договору, його схвалення Конституційним Судом і затвердження парламентом, а територія України всупереч її волі була включена до переліку регіонів Росії¹⁹.

Попри створення видимості дотримання законності, наведені дії не можуть змінити юридичну природу анексії та окупації. У реальності «возз'єднання» Криму з РФ відбулося під вирішальним контролем російських збройних сил, без згоди суверенної держави України і в порушення її законів. Псевдодержавність «Республіки Крим», на яку спиралась Москва, існувала лише кілька днів і не мала жодних атрибутів реальної незалежності – власних органів, що діяли б автономно, чи здатності виконувати міжнародні зобов'язання. Вже сам текст Декларації про незалежність АРК (11.03.2014) передбачав автоматичне входження нового утворення до складу РФ, що свідчило про відсутність навіть наміру здійснювати окремий кримський суверенітет. Той факт, що «проголошена» Республіка Крим майже миттєво зникла, увійшовши до іншої держави, доводить штучність двоетапної схеми (спершу відокремлення, потім приєднання). Як справедливо зазначають українські правники, ця схема була лише фікцією, покликаною легітимувати агресію: самопроголошена «влада

¹⁹ Договір про прийняття Криму до складу Росії (2014) – офіц. текст; Федеральний конституційний закон РФ від 21.03.2014 №6-ФКЗ «Про прийняття до складу РФ Республіки Крим та утворення в її складі нових суб'єктів – Республіки Крим та міста Севастополя».

Криму» діяла під повним контролем російських сил, тому про справжнє самовизначення кримчан не може бути і мови. Принцип самовизначення народу в міжнародному праві не передбачає права регіону відокремитися під дулами іноземних автоматів; навпаки, втручання зовнішньої сили є очевидною ознакою нелегітимності такого процесу. Таким чином, з погляду міжнародного права статус Криму після березня 2014 р. визначається не російськими «юридичними» діями, а об'єктивними обставинами – збройним захопленням чужої території, що є актом агресії. Відповідно, в світі Крим розцінюється як окупована територія України, на яку поширюється режим міжнародного гуманітарного права про окупацію, незалежно від того, що РФ проголосила його «своїм»²⁰

Анексія Криму супроводжувалася брутальним порушенням Російською Федерацією своїх міжнародно-правових зобов'язань та двосторонніх договорів з Україною. Зокрема, своїми діями РФ знехтувала фундаментальним принципом територіальної цілісності держав, закріпленим у Статуті ООН і підкріпленим низкою універсальних і регіональних актів. Вона проігнорувала зобов'язання поважати кордони і суверенітет України, взяті у Гельсінському заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975). Грубо порушено було і базові угоди, що визначали відносини між РФ та Україною: статтю 5 Договору про створення Співдружності Незалежних Держав (1991), де сторони підтвердили недоторканність існуючих кордонів; Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ (Будапештський меморандум 1994 р.), пункт 2 якого містить зобов'язання Росії поважати незалежність, суверенітет та кордони України; а також довгостроковий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 року, де в статті 2 сторони чітко визнали територіальну цілісність одна одної. Крім того, анексія знецінила Договір між Україною і РФ про державний кордон 2003 року, що встановлював лінію межі між двома країнами, і порушила умови Угод 1997 та

²⁰ *Постанова Конституційного Суду РФ від 19.03.2014 №6-П (щодо перевірки конституційності Договору про прийняття Республіки Крим до РФ); Відомості Верховної Ради РФ – 2014, № 14 (ст. 154, 155) про ратифікацію договору і внесення змін до Конституції РФ.*

2010 рр. про статус і умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України (ці угоди дозволяли дислокацію обмеженого російського контингенту в Криму, але аж ніяк не проведення військових операцій проти України). Іншими словами, Росія порушила практично всі можливі домовленості, які раніше сама ж підписала з метою забезпечення мирного співіснування з Україною²¹.

Міжнародне співтовариство рішуче засудило спробу анексії Криму та відкинуло легітимність російських юридичних маніпуляцій. 15 березня 2014 р. Рада Безпеки ООН розглянула проєкт резолюції, що закликав не визнавати кримський «референдум», – його підтримала більшість членів РБ, утім Росія наклала вето, заблокувавши рішення. Через два тижні, 27 березня 2014 р., Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України», в якій наголосила, що кримський референдум не має юридичної сили, та закликала всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати жодної зміни статусу Криму. Фактично ця резолюція закріпила принцип «невизнання анексії», зобов'язавши світову спільноту дотримуватися політики невизнання будь-яких російських претензій на Крим. Схожої позиції дотримуються й інші міжнародні організації: Парламентська асамблея Ради Європи у квітні 2014 р. констатувала, що «дії Російської Федерації, які призвели до анексії Криму, є тяжким порушенням міжнародного права», після чого позбавила російську делегацію права голосу. Рада Європейського Союзу та Велика сімка (G7) у березні 2014-го одноставно заявили про невизнання анексії та запровадили санкції проти причетних до посягання на територіальну цілісність України. Авторитетні міжнародні інституції, як-от Венеційська комісія та ОБСЄ, підтвердили, що жодні односторонні «волевиявлення» у присутності іноземних військ не можуть слугувати підставою для зміни статусу Криму. Відтоді Генасамблея ООН щорічно приймає резолюції, що засуджують окупацію та мілітаризацію Криму, а політика невизнання залишається чинною: навіть держави-союзники Москви у

²¹ Задорожній О. *Правовий статус АР Крим. Думка фахівця* // InformNapalm, 2015; Марусяк О.В. *Анексія Криму РФ як злочин агресії...*, 2016.

переважній більшості утрималися від визнання Криму російським. Таким чином, на міжнародній арені правовий статус півострова визначається не актами РФ, а суверенним правом України та принципами ООН – Крим є окупованою територією, щодо якої діє режим невизнання анексії²².

У розвитку ситуації навколо Криму важливу роль відіграють і рішення судових органів, що дають правову оцінку подіям 2014 року. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14) у січні 2021 р. визнав прийнятною скаргу України на систематичні порушення прав людини в Криму після російського захоплення. В своєму рішенні Велика Палата ЄСПЛ встановила, що Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над Кримом щонайменше з 27 лютого 2014 р., тобто ще до «референдуму» і формальної анексії. Це юридичне встановлення факту окупації підтверджує, що дії РФ з самого початку були воєнною агресією, замаскованою під внутрішній «сепаратизм». Триває також розгляд позову України проти РФ в Міжнародному Суді ООН (щодо порушення Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Конвенції про ліквідацію расової дискримінації, поданого 2017 р.), в рамках якого висвітлюються утиски прав української та кримськотатарської спільнот на окупованому півострові. Хоча ці процеси лише опосередковано стосуються питання законності анексії, вони зміцнюють міжнародно-правову позицію України. Показово, що жоден авторитетний суд чи міжнародний орган не визнав аргументів РФ щодо «законності» включення Криму до свого складу. Навпаки, всюди наголошується на приматі норм міжнародного права: силова зміна кордонів не може бути узаконена внутрішніми актами держави-агресора. Таким чином, усі російські юридичні заходи – від договорів і законів до рішень її судів – не змінюють статусу Криму з точки зору права: він лишається територією України, яка перебуває під тимчасовою окупацією, а спроба анексії не створює жодних законних наслідків²³.

²² Resolution 68/262. *Territorial integrity of Ukraine*: Resolution adopted by the UN General Assembly on 27 March 2014; Резолюція ПАРЄ 1990 (2014) від 10 квітня 2014 р.; *Joint G7 Statement on Crimea*, 24.03.2014.

²³ *Ukraine v. Russia (re Crimea) [GC]*, Decision (Admissibility) of 14.01.2021, ECHR; Заява МЗС України щодо Криму у Міжнародному Суді ООН, 2017; Марусяк О.В., 2016.

Після ратифікації «договору» 2014 року Росія швидко інтегрувала окупований півострів у своє правове поле. У квітні 2014 р. в Криму створено два нові суб'єкти РФ – Республіку Крим та місто Севастополь, які було внесено до переліку адміністративно-територіальних одиниць Росії. **11 квітня 2014 року** маріонетковий «Державна Рада Криму» ухвалила «Конституцію Республіки Крим» – основний закон цього утворення як суб'єкта РФ, який повністю підпорядковувався Конституції Росії. Севастополь натомість отримав статус окремого міста федерального значення зі своїм статутом. Ухвалення цих актів закріпило нову псевдоюридичну реальність: на папері Крим став частиною Російської Федерації, що було відображено у внутрішніх актах РФ, попри невизнання цього факту Україною та світом. До російської Конституції 1993 року безпосередньо назви нових суб'єктів не вписували, адже в Основному Законі РФ відсутній поіменний перелік республік і областей. Проте у 2020 р. Кремль пішов далі і заклав у Конституцію норму, покликану унеможливити повернення окупованих територій. Поправками до Конституції РФ, ухваленими всенародним голосуванням 1 липня 2020 року, її доповнено положенням: *«Російська Федерація забезпечує захист свого суверенітету і територіальної цілісності. Дії (за винятком делімітації, демаркації, редемаркації держкордону) щодо відчуження частини території РФ, а також заклики до таких дій не допускаються»*. Ця конституційна норма практично забороняє будь-яким наступним керівникам РФ навіть теоретично розглядати питання про деокупацію Криму, криміналізуючи відповідні заклики. Отже, на рівні найвищого закону Росія постфактум «захистила» незаконно захоплену територію від переговорів про повернення.

Одразу після анексії Росія поширила на Крим дію свого законодавства. Було сформовано перехідний період (формально до січня 2015 року), протягом якого українські закони поступово втрачали чинність, а їх місце займали російські кодекси і нормативні акти. Російські органи влади прийняли низку постанов та розпоряджень, спрямованих на інтеграцію економіки і системи управління Криму: перехід на російський рубль (замість гривні), переведення

майна державних установ України у власність РФ або під контроль окупаційної «Республіки Крим», переоформлення прав власності та реєстрів за російськими правилами тощо. Російський Центробанк відкликав ліцензії українських банків і запустив на півострові російську банківську систему. Уже в вересні 2014 р. на окупованій території провели незаконні «вибори» до новостворених органів – парламенту Республіки Крим та міської ради Севастополя – за російським виборчим законодавством. Судова система зазнала повного переформатування: українські суди припинили роботу, натомість утворено російські районні, міські суди, а також Севастопольський міський суд і «Верховний суд Республіки Крим» як регіональну касаційну інстанцію. Російський Верховний Суд своїми рішеннями у 2014–2016 рр. визначив деталі юрисдикції нових судів та підсудність справ. Згідно з настановами Кремля, всі судді, прокурори та слідчі, які зрадили присязі України і перейшли на бік окупантів, були атестовані заново вже як посадовці РФ. Іншим українським суддям і правоохоронцям, що відмовились від співпраці, довелося виїхати на підконтрольну Україні територію або вони зіткнулися з переслідуваннями. Російська окупаційна адміністрація також створила «Кримський федеральний округ» як окрему адміністративно-територіальну одиницю РФ (існував до 2016 р., після чого увійшов до Південного федерального округу). Таким чином, на законодавчому та інституційному рівні Росія оформляла анексію: прийняла локальні конституційні акти, провела псевдовибори, реорганізувала систему судів, правоохоронних органів, місцевого управління та господарства, щоб інтегрувати захоплений Крим у свою державну структуру.

Всі ці дії грубо порушували міжнародне гуманітарне право, яке забороняє окупаційній владі змінювати правовий статус території та населення під час окупації. Попри це, РФ проголосила «настання історичної справедливості» і демонстративно впровадила на півострові свій правопорядок, намагаючись закріпити анексію юридично.²⁴

²⁴ Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15.04.2014 р. №1207-VII.

Після захоплення півострова фактичну владу перейняли окупаційні органи під орудою Кремля. Був сформований маріонетковий уряд Криму на чолі з С. Аксьоновим (колишнім місцевим політиком, який підтримав анексію), якого Москва призначила «в.о. глави республіки» ще 27 лютого 2014 р. Згодом, відповідно до російських законів, Аксьонов став «Главою Республіки Крим» – вищою посадовою особою суб'єкта РФ. Одночасно запрацювала «Державна Рада Республіки Крим» – нова назва колишньої Верховної Ради АРК, склад якої сформували переважно з депутатів-зрадників від проросійських партій. У Севастополі натомість був запроваджений пост «губернатора» (спершу цю посаду обійняв російський ставленик С. Меняйло). Усі ключові рішення на місцях приймалися під контролем кураторів з Москви. Окупанти інтегрували місцеве управління до російської вертикалі: створено представництво президента РФ в Криму, «кримські» підрозділи федеральних міністерств і відомств (МВС, ФСБ, Податкова служба тощо), призначено «сенаторів» від Криму до Ради Федерації та обрано депутатів від окупованих територій до російської Держдуми (всупереч протестам України, ці «депутати» незаконно входили до складу російського парламенту в 2016–2021 рр.). Таким чином, окупаційна адміністрація діяла як розгалужена система російських органів влади, що встановили повний контроль над суспільним життям Криму.

Правосуддя на окупованому півострові було повністю підпорядковане російським інтересам. Як зазначають правозахисники, Росія всупереч Женевській конвенції нав'язала всім жителям Криму російське громадянство та поширила на Крим дію свого кримінального і адміністративного законодавства. Це означало, що з точки зору РФ мешканці півострова раптом стали громадянами Росії і підпадали під дію російських законів, включно з карними статтями за «державну зраду» проти РФ тощо. Було створено російські «органи правопорядку»: Головне управління МВС РФ по Республіці Крим, управління ФСБ, прокуратуру Криму (очолювану сумнозвісною Н. Поклонською у 2014–2016 рр.), слідчий комітет та інші служби. Судді, які погодилися співпрацювати, пройшли експрес-курс перепідготовки на російське законодавство і продовжили

працювати вже як судді РФ. Натомість українські судові органи в Криму припинили діяльність; деякі українські справи і матеріали вдалося евакуювати на материк. Окупаційна влада утворила також спеціальні органи для переслідування інакомислення: фактично запрацювала репресивна система, де ФСБ курувало «справи» проти проукраїнських активістів, а суди штампували вироки за політично вмотивованими звинуваченнями (про це – далі). Російське законодавство було застосовано в Криму вибірково: кримінальні справи за загальнокримінальними злочинами (крадіжки, убивства) розслідувалися і судилися окупаційною владою нібито задля «підтримання правопорядку», але одночасно Росія порушила міжнародне право, створивши на окупованій території свої «суди» і застосовуючи власне право замість права окупованої держави. Зокрема, майже всіх обвинувачених у «екстремізмі» чи «тероризмі» (а під ці ярлики часто підводили проукраїнську діяльність) вивозили з Криму вглиб РФ – судити їх доручено Південному військовому окружному суду в Ростові-на-Дону, що порушує навіть російські процесуальні норми територіальної підсудності.

Таким чином, функціонування окупаційних органів влади в Криму відзначається повною інтеграцією до системи РФ і відсутністю будь-якої автономії: реально всі рішення спускаються з Москви, а місцеві органи діють як провідники волі держави-окупанта.²⁵

Закріпленню анексії на правовому рівні супроводжувала безпрецедентна інформаційна кампанія всередині Росії. Кремль сформував міф про «повернення Криму в рідну гавань», який подавався як історична справедливість і виконання волі самих кримчан. Державні ЗМІ Росії з весни 2014 р. просували тезу «Крым – наш», демонструючи радісні мітинги з російськими прапорами в Криму та заявляючи про нібито добровільне возз'єднання. Будь-які альтернативні погляди суворо придушувалися: російська влада запровадила кримінальну відповідальність за «заклики до порушення територіальної цілісності РФ»

²⁵ Окупація й анексія Криму / С. В. Різник // Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – Київ: ІЕД НАНУ, 2022.

(ст. 280.1 КК РФ). Це означало, що в самій Росії та окупованому Криму за публічне невизнання «російського статусу» півострова загрожувало до 5 років ув'язнення. Навіть помірковані висловлювання на підтримку українського суверенітету над Кримом переслідувалися як екстремізм. Показовою стала справа журналіста Миколи Семени, якого в 2016 р. окупаційний суд засудив умовно за статтю із критикою анексії (йому інкримінували «сепаратизм» за російськими законами). Російська пропаганда вибудувала образ Криму як споконвічно російської землі: посилялася на історичні факти імперського минулого (анексія Кримського ханства Катериною II в 1783 р., передача Кримської області до УРСР у 1954 р., яку подають як «незаконний подарунок» тощо).

Такі тези Путін особисто озвучив у промові 18 березня 2014 р. про «приєднання Криму», апелюючи до емоцій росіян. Важливим елементом стала також дезінформація про події зими 2014 р.: російські медіа зобразили зміну влади в Києві як «державний переворот» і розпустили фейки про «загрозу російськомовному населенню» з боку українських «націоналістів». Це слугувало виправданням агресії перед власним населенням. У підручники історії РФ внесено розділи про «возз'єднання Криму з Росією у 2014 році» як про визначну подію. Щороку 18 березня в РФ відзначається «День возз'єднання Криму з Росією», проводяться масові пропагандистські заходи, концерти за участю вищого керівництва, що зміцнюють у суспільній свідомості думку про невідворотність і правомірність анексії. Більшість населення РФ, підданого такій обробці, за опитуваннями підтримало дії Путіна щодо Криму, що використовується владою як доказ своєї легітимності.

Усвідомлюючи фактичну ізоляцію в питанні Криму, Москва намагалася формувати альтернативну інформаційну реальність і за кордоном. Російські дипломати та підконтрольні англомовні ЗМІ (RT, Sputnik) поширювали наратив, нібито в Криму відбувся демократичний референдум про самовизначення, подібний до Косова. Кремль безпідставно посилався на принцип ООН про право

народів на самовизначення, тлумачачи його спотворено – ніби-то «народ Криму» реалізував своє право, тому анексія законна.

Також росіяни заявляли про «захист російськомовних», прикриваючи цим агресію. Ці аргументи були відкинуті переважною більшістю країн, проте РФ вдалося заручитися мовчазною підтримкою або нейтралітетом окремих держав. Лише кілька сателітів Москви відкрито виправдовували анексію (наприклад, Білорусь фактично визнала Крим де-факто російським, хоч де-юре формально не визнавала). Щоб хоч якось легітимувати окупацію, Росія організовувала «міжнародні поїздки» лояльних іноземних діячів до Криму – переважно маргінальних європейських політиків проросійського спрямування, які після візитів робили пропагандистські заяви про «волевиявлення кримчан». На глобальному рівні, втім, інформаційну ізоляцію прорвати не вдалося: авторитетні медіа і експерти називали дії РФ прямою агресією та найбільшим силовим захопленням території в Європі з часів Другої світової війни. В Організації Об'єднаних Націй делегація РФ неодноразово намагалася просувати свій погляд (зокрема, під час дебатів в Генасамблеї), але ці спроби наразилися на засудження. Попри це, російська дипломатія продовжує щораз повторювати мантру «питання Криму закрите», намагаючись через виснаження зняти його з міжнародного порядку денного. Ця тактика не знаходить широкого відгуку, однак РФ послідовно використовує будь-які пропагандистські інструменти – від фільмів і книжок до заяв лідерів – щоб закріпити за Кримом ярлик «російського» в очах своєї аудиторії і окремих закордонних груп.²⁶

Світове співтовариство рішуче засудило дії Росії та відмовилося визнавати будь-які юридичні наслідки анексії Криму. Вже 27 березня 2014 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію №68/262 «Територіальна цілісність України», яка підтвердила суверенітет і кордони України в межах, визнаних міжнародно, і проголосила, що кримський «референдум» не має законної сили.

²⁶ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262 “Територіальна цілісність України” від 27.03.2014 р.

За цю резолюцію проголосували 100 держав, проти лише 11 (серед яких сама РФ, Вірменія, Білорусь, Сирія, Судан, Зімбабве та інші її ізольовані союзники) – тобто переважна більшість країн світу підтримала територіальну цілісність України. Крім того, після 2014 року Генасамблея ООН щороку приймає спеціальні резолюції щодо ситуації в Криму, зокрема про стан прав людини в окупованому Криму (наприклад, резолюція 71/205 від 19.12.2016) та про мілітаризацію Криму (резолюції 73/194 (2018) та наступні). У цих документах ООН послідовно називає Росію державою-окупантом, підтверджує невизнання «спроби анексії» півострова і закликає РФ вивести війська та припинити тимчасову окупацію. Важливо, що визначення «тимчасова окупація української території Криму» закріпилося в міжнародному дискурсі, підкреслюючи, що де-юре суверенітет належить Україні.

Не менш жорсткою була реакція і на європейському рівні. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) вже 9 квітня 2014 р. ухвалила резолюцію №1988 (2014) «Про недавні події в Україні», яка засудила анексію і підтвердила підтримку незалежності та кордонів України. ПАРЄ також позбавила російську делегацію права голосу, що залишалося чинним до 2019 р. У 2016 р. ПАРЄ прийняла окрему резолюцію про кримських татар, визнавши депортацію 1944 р. геноцидом та засудивши утиски з боку РФ. Комітет міністрів Ради Європи (виконавчий орган) регулярно вимагав від Росії виконання міжнародних норм, а Європейський суд з прав людини отримав кілька міждержавних скарг від України щодо порушень прав людини в Криму (детально – далі). Європейський Союз одностайно став на бік України: вже в березні 2014 р. Євросоюз запровадив перший пакет санкцій проти РФ, а в червні 2014 р. проголосив «політику невизнання» незаконної анексії. Ця політика діє досі: країни ЄС не визнають російських паспортів, виданих у Криму, не допускають товари з Криму без українського маркування, забороняють авіасполучення з окупованим півостровом тощо. Рада ЄС і Європейський парламент багаторазово приймали рішення і резолюції, що засуджують спробу анексії. Зокрема, Європарламент 17 квітня 2014 року ухвалив резолюцію щодо тиску Росії на країни Східного

партнерства та дестабілізації Східної України, в якій окремим пунктом засудив захоплення Криму і підтвердив невизнання його анексії. Відтоді ЄП регулярно включає питання Криму до порядку денного, а також підтримує ініціативи України щодо деокупації.²⁷

Країни Великої Сімки (G7) одностайно засудили дії Росії – вже у березні 2014 р. РФ була виключена з G8, що повернуло формат до «сімки». Лідери G7 на саміті в Гаазі (24 березня 2014 р.) зробили спільну заяву про невизнання «російського» статусу Криму та закликали РФ змінити курс. США запровадили низку жорстких санкцій проти російських чиновників, банків і компаній, причетних до анексії; дію цих санкцій (заборона в'їзду, замороження активів, обмеження фінансових операцій) надалі багаторазово продовжували і розширювали. У липні 2018 р. Державний департамент США видав так звану «Кримську декларацію», де офіційно проголосив політику невизнання анексії за аналогією до Доктрини Веллеса 1940 р. щодо окупації країн Балтії. До економічних санкцій проти РФ приєдналися Канада, Австралія, Японія, Норвегія, Швейцарія та інші партнери. У спільних заявах, зокрема на самітах НАТО, неодноразово наголошувалося, що союзники по Альянсу не визнають і ніколи не визнають незаконну анексію Криму. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), членом якої є і Росія, також заявила про підтримку суверенітету України. Хоча через принцип консенсусу офіційної резолюції ОБСЄ не ухвалювала, Парламентська асамблея ОБСЄ 8 липня 2015 р. прийняла жорстку постанову, де засудила грубі порушення міжнародного права з боку РФ, прямо назвала Крим окупованою територією та підтвердила його статус як частини України.

В цілому, міжнародна реакція була одностайною у невизнанні анексії: жодна велика держава світу не визнала «входження» Криму до РФ де-юре. Навіть ті країни, що традиційно лояльні до Москви, утрималися від юридичного визнання зміни кордонів. Це ізолювало Росію в правовому полі – Крим

²⁷ Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція №1988 (2014) “Про недавні події в Україні” від 09.04.2014 р.

залишився окупованою територією з точки зору ООН та більшості держав, а будь-які російські претензії на суверенітет були відкинуті.

Крім політичних декларацій, було задіяно механізми міжнародного права для протидії агресії РФ. Україна ініціювала низку справ проти Росії в судах: вже у 2014 р. подано позови до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо порушень прав людини в Криму, а у 2017 р. – до Міжнародного Суду ООН за двома конвенціями (про заборону фінансування тероризму і про ліквідацію расової дискримінації). Міжнародний суд ООН 19 квітня 2017 р. наказом про забезпечення позову зобов'язав РФ утриматися від утисків кримських татар і відновити діяльність їхнього представницького органу – Меджлісу, а також забезпечити доступність освіти українською мовою в Криму. Це тимчасове рішення мало на меті зупинити найгірші форми дискримінації до вироку по суті, однак Росія його проігнорувала (Меджліс, заборонений окупаційним «Верховним судом Криму» в 2016 р. під приводом екстремізму, досі не відновлений у правах). Станом на 2025 р. справа у МС ООН триває. Надзвичайно важливими стали рішення Європейського суду з прав людини. У січні 2021 р. ЄСПЛ визнав прийнятною до розгляду міждержавну справу «Україна проти Росії (щодо Криму)», встановивши, що Росія здійснювала ефективний контроль над Кримом щонайпізніше з 27 лютого 2014 року (ще до «референдуму»). А 25 червня 2024 р. Велика Палата ЄСПЛ винесла по цій справі історичне рішення, вперше на міжнародно-правовому рівні визнавши Росію відповідальною за систематичні порушення прав і свобод людини в тимчасово окупованому Криму.

Суд встановив, що РФ порушила численні статті Європейської конвенції з прав людини, зокрема здійснювала політично вмотивовані переслідування, катування, незаконне ув'язнення українських громадян, придушення свободи слова, зібрань, релігії на півострові. Це рішення ЄСПЛ юридично зафіксувало факт окупації та відповідальності РФ як держави-окупанта за дії в Криму. Окрім того, Прокурор Міжнародного кримінального суду ще в 2016 р. у Доповіді щодо попереднього вивчення ситуації в Україні кваліфікував ситуацію в Криму як

міжнародний збройний конфлікт між РФ та Україною, що триває з лютого 2014 р., тобто визнав факт окупації у термінах гуманітарного права.

У 2022 р. МКС відкрив повноцінне розслідування воєнних злочинів, охоплюючи також злочини в Криму (депортації, переслідування тощо). Таким чином, міжнародно-правові інституції послідовно кваліфікують дії РФ у Криму як незаконну окупацію та анексію, яка не створює жодних законних територіальних прав Росії.²⁸

24 лютого 2022 року Росія, розпочавши повномасштабну агресію проти України, використала окупований Крим як плацдарм для наступу на південні області. Парадоксально, але подальше розв'язання війни ще більше підкреслило хиткість положення РФ у Криму: півострів перетворився на одну з ключових військових баз, по якій Україна завдає ударів, заявляючи про намір звільнити Крим силою. З правової точки зору статус Криму після 2022 р. не зазнав змін – він залишається окупованою територією України. Проте Росія зробила кроки для ще більшого інтегрування та мілітаризації півострова. В жовтні 2022 р., у відповідь на успіхи ЗСУ, президент Путін оголосив на території Криму та новоокупованих областей «режим воєнного стану», надавши окупаційній владі надзвичайні повноваження. Фактично Крим перебуває під постійним режимом воєнної адміністрації РФ, із посиленими репресіями і контролем за населенням. Будь-які прояви проукраїнської позиції кваліфікуються як державна зрада чи диверсія. Російська влада активно готується до оборони півострова: будує укріплення, евакуює до РФ лояльних цивільних (фактично – **депортує**), посилює контррозвідувальні заходи. Ці дії ще раз підкреслюють, що Росія розглядає Крим як воєнний трофей і за жодних умов не збирається добровільно відмовлятися від контролю. У конституції РФ діє поправка 2020 р. про заборону відчуження територій, і Кремль постійно заявляє, що питання Криму «не обговорюється». Натомість для України та світових партнерів після 2022 р. повернення Криму стало реальною практичною ціллю: міжнародна «Кримська платформа»,

²⁸ Європейський суд з прав людини. Рішення (Велика Палата) у справі “Україна проти Росії (щодо Криму)” від 25.06.2024 р.

заснована 2021 р., отримала новий імпульс, а багато західних лідерів вперше заговорили відкрито, що деокупація Криму є необхідною умовою сталого миру. Таким чином, після початку повномасштабної війни де-факто Крим опинився в стані фронтової території, а юридично – залишився ключовим елементом територіальної суперечки, де позиція України про невіддільність Криму дістала ще більше міжнародне підкріплення і розуміння.

Українська держава, попри фактичну втрату контролю, ніколи не припиняла розглядати Крим як свою невід’ємну автономну республіку. У 2021 р. Верховна Рада України навіть внесла зміни до Конституції України, що уточнюють автономний статус Криму (проект про кримськотатарську національну автономію досі обговорюється). З початку окупації діє Закон України №1207-VII (2014) про правовий режим на тимчасово окупованій території, який визначає статус Криму як тимчасово окупованого і встановлює особливий режим в’їзду-виїзду, господарської діяльності, а також гарантії прав громадян України, що там проживають. Українські органи влади були переміщені з Криму на материк (створено центральні органи – Мінреінтеграції, Представництво Президента України в АРК тощо, що координують політику щодо окупованого Криму). Всі російські органи в Криму з точки зору України вважаються незаконними «окупаційною адміністрацією». Українське законодавство продовжує діяти на території півострова де-юре, хоча й не виконується, а всі угоди, видані документи чи правочини, вчинені від імені РФ, Україна не визнає (окрім гуманітарних аспектів, як свідоцтва про народження, – ці питання врегульовані окремо). У квітні 2022 р., після початку широкомасштабної війни, парламент України офіційно визначив дату початку тимчасової окупації Криму – 20 лютого 2014 р., закріпивши це в законодавстві. Отже, на рівні українського права статус Криму однозначний: це територія України, окупована Росією, і жодних правових підстав для претензій РФ на цю землю не існує.²⁹

²⁹ Парламентська Асамблея ОБСЄ. Резолюція “Про продовження грубих порушень зобов’язань ОБСЄ з боку РФ” від 08.07.2015 р.

Одним із перших кроків окупаційної влади стала примусова паспортизація населення. 18 березня 2014 року (в день підписання «договору») всі постійні жителі Криму автоматично оголошувалися «громадянами РФ».

Окупанти надали лише формальну можливість відмовитися від нав'язаного громадянства протягом одного місяця. Насправді реалізувати відмову було вкрай складно: для понад 2 млн населення спочатку відкрили тільки 2 пункти міграційної служби, а кінцевий термін подачі заяв навмисно скоротили – фактично до 18 днів.

Як наслідок, менш як 3,5 тисячі осіб (за даними окупаційної «влади» – 3247) змогли офіційно відмовитися від російського паспорта.

Усі інші кримчани були примусово зроблені громадянами РФ. Це спричинило серйозні правові проблеми: мешканці, які не отримали російський паспорт, були оголошені «іноземцями» у власному краї. Вони втратили право на постійне проживання без спеціального дозволу, не могли офіційно працювати, реєструвати бізнес чи нерухомість, отримувати безоплатну медичну допомогу та соціальні послуги.

Багато з тих, хто спочатку чинив спротив паспортизації, зрештою були змушені прийняти паспорт РФ, аби не бути витісненими з півострова. Російська паспортизація стала інструментом контролю і лояльності: вона закріпила юридично статус населення як російських громадян, на яких тепер можна було поширювати всі обов'язки перед РФ (включно з військовою повинністю) та репресивні закони. Додатково, у 2021 р. президент Путін видав указ, що заборонив «іноземцям» володіти землею в більшості районів Криму – це означало, що українці без російських паспортів мали або продати земельні ділянки, або оформити їх на підставних осіб. Така політика фактично узаконила дискримінацію за ознакою громадянства і порушила право власності. Українські ж паспорти в Криму оголошені «недійсними», хоч люди і далі ними користувалися для виїзду на підконтрольну Україні територію. В цілому, примусова зміна громадянства в 2014 р. створила ситуацію, коли мешканці Криму опинилися в пастці: за українським законом вони залишаються

громадянами України, але окупаційний режим розглядає їх як «росіян» і судить за законами РФ, використовуючи цей статус для придушення будь-якої нелояльності.

Із перших днів окупації ситуація з правами людини в Криму стрімко деградувала. Незаконні збройні формування («кримська самооборона») та російські силовики в березні 2014 р. викрадали проукраїнських активістів (відомі випадки зникнення або катування громадян, як от Решат Аметов, якого було вбито за відкритий протест). У наступні роки окупаційна влада цілеспрямовано витісняла з півострова незгодних: за оцінками, десятки тисяч вимушених переселенців виїхали на материкову Україну, рятуючись від переслідувань. Тих, хто залишився і відкрито опонував режиму, чекали репресії. Особливо це стосується кримських татар – корінного народу, значна частина якого не сприйняла окупацію. Російська влада заборонила діяльність Меджлісу кримськотатарського народу (рішення «Верховного суду Криму» у квітні 2016 р. визнало Меджліс екстремістською організацією). Лідерам кримських татар, таким як Мустафа Джемілев і Рефат Чубаров, заочно висунули абсурдні обвинувачення і заборонили в'їзд до Криму. Мирні зібрання (наприклад, щорічні траурні мітинги 18 травня до річниці депортації) були під заборорою, активістів затримували просто за демонстрацію українського прапора чи національної символіки. У Криму сформувався клімат страху: широке застосування практик довільних обшуків, «маски-шоу» силовиків в мечетях і домівках кримських татар під приводом пошуку зброї чи екстремістської літератури. Численні політичні справи стали прикриттям для придушення інакодумства: зокрема, десятки мусульман звинуватили в належності до забороненої в РФ організації «Хізб ут-Тахрір», і окупаційні суди винесли їм драконівські вироки (по 10–15 років ув'язнення) без доказів будь-якої протиправної діяльності. Журналісти, блогери, громадські активісти отримували реальні строки за сфабрикованими обвинуваченнями – так, у вересні 2022 р. фрілансер Радіо Свобода Владислав Єсипенко був засуджений до 5 років колонії за нібито зберігання вибухівки (його затримали після участі в акції до дня народження Т. Шевченка). Загалом, за

даними правозахисних організацій, з 2014 р. в окупованому Криму було заведено понад сотню політичних кримінальних справ, пов'язаних з екстремізмом, тероризмом, диверсіями – всі вони мають ознаки фабрикації і спрямовані проти проукраїнськи чи про-кримськотатарськи налаштованих осіб. ЄСПЛ у своєму рішенні 2024 р. підтвердив, що РФ масово і системно порушувала права людини в Криму – зокрема, право на життя, свободу від тортур, справедливий суд, свободу слова, релігії, об'єднань та інші.³⁰

Окупаційна влада впровадила на півострові фактично авторитарний режим, де будь-які прояви незгоди караються, а населення ізольоване від незалежної інформації.

Серйозним наслідком нав'язаного російського громадянства стало примусове залучення кримчан до військових структур держави-окупанта. З 2015 р. Росія щорічно проводить у Криму призов на строкову службу до Збройних сил РФ, поповнюючи свою армію тисячами кримських юнаків – це порушує ст.51 IV Женевської конвенції, яка забороняє окупанту змушувати населення окупованої території служити в його збройних силах. Правозахисники оцінюють, що за 2015–2021 рр. до російської армії призвано щонайменше 25 тисяч мешканців Криму. Після початку великої війни 2022 р. Кремль пішов ще далі: у вересні 2022 р. оголошена Путіним «часткова мобілізація» поширилася й на Крим. Причому репресивний характер цього заходу виявився у тому, що до 90% повісток у Криму отримали представники кримськотатарського народу – за даними організації CrimeasOS, окупанти свідомо мобілізували передусім кримських татар.

Президент України В. Зеленський назвав це «цілеспрямованою спробою знищити кримськотатарський народ», адже чоловіків-татар кидали на фронт як «гарматне м'ясо», фактично усуваючи потенційно нелояльну групу населення. Загалом, тисячі кримчан були насильно призвані на війну проти власної держави – України. Частина з них загинула або потрапила в полон, інші намагалися

³⁰ Qirrim News. “Російська паспортизація: як кримчани стали заручниками Кремля” – 2021.

ухилитися, виїжджаючи до третіх країн чи ховаючись; за відмову воювати загрожує кримінальна кара в РФ. Примусова мобілізація на окупованих територіях була однозначно засуджена світом як воєнний злочин (заяви робили, зокрема, ООН та ЄС). Українська прокуратура АРК відкрила провадження і закликає кримчан документувати факти мобілізації, щоб притягнути винних російських командирів до відповідальності. Отже, для мешканців Криму російська анексія обернулася перспективою бути відправленими на фронт воювати і гинути за чужі імперські інтереси. Це – одна з найцинічніших форм порушення прав людини, адже молодь з окупованих територій фактично стала ресурсом для агресора.

Гуманітарна сфера Криму також зазнала примусової русифікації та ізоляції. Після 2014 р. російська влада ліквідувала усі українські навчальні заклади. Якщо до окупації у Криму майже 13 тисяч школярів навчалися українською мовою (7,2% від загалу в 2013 р.), то в 2016 р. їх залишилося лише 371, а надалі ця кількість впала до менш як 300 учнів. Усі українські школи і класи були закриті або перепрофільовані, викладання державною українською мовою витіснено майже повністю.

Станом на 2021–2022 рр. українською мовою навчалися лише близько 200 дітей (менше 0,2%) – практично зникнення української освіти. Аналогічно утискається і кримськотатарська мова: хоча формально її оголошено однією з «державних мов Республіки Крим», реально кількість шкіл з кримськотатарською мовою навчання обмежена (працює кілька шкіл і ліцей в Бахчисараї), а загальна частка учнів, які здобувають освіту рідною мовою, скоротилася. Натомість вся система освіти переведена на російські стандарти: діти навчаються за російськими програмами, з російських підручників, в яких викладена імперська ідеологія (включно з обґрунтуванням «возз'єднання» Криму). Вищу освіту в кримських університетах також ізолювали: дипломи російських вишів у Криму не визнаються Україною та більшістю країн, що унеможлиблює академічну мобільність. Більшість українських викладачів та студентів виїхали після 2014 р. До навчальних планів введено військово-

патріотичне виховання, культивується лояльність до РФ. Окупанти закрили українські культурні центри, бібліотеки поповнили пропагандистською літературою, вилучили книжки українською мовою під приводом «екстремізму». Заборонено ввезення української преси, телебачення та радіо з України заблоковано (натомість населення змушене споживати російський медіапродукт). Університети Криму були змушені переорієнтуватися на Росію – наприклад, Таврійський національний університет імені Вернадського перевели до Києва, а в Сімферополі створили однойменний «федеральний університет» РФ. Отже, освітній і культурний простір півострова після анексії зазнав тотальної русифікації та міжнародної ізоляції, що є частиною політики викорінення української ідентичності в Криму.

Інтеграція Криму в російську систему вплинула і на сферу медицини та соціального захисту. З одного боку, російська влада заявляла про підвищення зарплат лікарям, завезення нового обладнання, будівництво лікарень за російські субвенції. Частково інфраструктура справді оновилася (наприклад, відкрито онкоцентр в Сімферополі). Проте загалом система охорони здоров'я зіткнулася з проблемами: дефіцит кваліфікованих кадрів (багато українських спеціалістів виїхали), труднощі з постачанням західних ліків через санкції, бюрократизація російської моделі. Під час пандемії COVID-19 Крим став одним з найбільш уражених регіонів, а статистику захворюваності занижували з політичних міркувань (щоб не зірвати курортний сезон). Для населення без російського громадянства доступ до безкоштовної медицини фактично закритий – адже медстрахування прив'язане до наявності російського паспорта.

Пенсійне забезпечення і соціальні виплати Росія почала виплачувати кримчанам з 2015 р., вирівнявши їх з загальноросійськими. Спочатку це дало певний приріст доходів (пенсії в РФ були вищі за українські 2014 р.), що пропаганда використовувала для демонстрації «переваг» РФ. Але з часом ціни і тарифи в Криму зросли до російського рівня, нівелювавши ефект. До того ж, українські пенсії за роки окупації для мешканців Криму фактично втрачені (накопичення 2014–2022 рр. Україна виплачує лише тим, хто оформив

переселенця). Літні люди стали заручниками: щоб оформити українську пенсію, треба виїхати і отримати статус внутрішньо переміщеної особи, що не всім під силу. Медичні послуги в Криму, особливо високоспеціалізовані, також потребують виїзду – важких хворих часто везуть до клінік РФ (Краснодар, Москва), оскільки на місці не вистачає потужностей. Загалом, рівень життя багатьох громадян не покращився: кримчани зіткнулися з ростом цін, періодичним дефіцитом (через санкції проблеми були навіть з банківськими картками та деякими товарами), а з 2022 р. – і з воєнними ризиками (вибухи складів, проблеми з логістикою через зруйнований Керченський міст тощо). Таким чином, окупація принесла і соціальну невизначеність: люди відчули себе ізольованими від решти світу, залежними від примх російської бюрократії та економіки, що стагнує під санкціями.

Усі зазначені аспекти свідчать про багатформну дискримінацію громадян України на окупованому півострові. За національною ознакою (українці та кримські татари) людей позбавляють можливості підтримувати свою культуру і мову. За ознакою громадянства – усувають від володіння майном та повноцінної участі в економічному житті без прийняття паспортів РФ. За політичними переконаннями – карають інакодумців та фактично забороняють проукраїнську позицію. Система окупаційного правосуддя виносить упереджені вироки: у справах проти українських активістів практично завжди відсутні справедливий суд і ефективний захист. Навпаки, фіксуються випадки тиску, фабрикації доказів, застосування тортур для отримання зізнань (особливо в ФСБ). Ті кримчани, хто не згоден з анексією, опинилися або у вигнанні, або в тюрмі, або вимушені мовчати. Натомість лояльним до РФ особам надаються преференції – багато росіян з материкової частини переїхали до Криму на державну службу, отримавши житло і роботу. За даними України, за час окупації відбулася масштабна зміна демографічного складу: сотні тисяч громадян РФ переміщено в Крим (що є воєнним злочином згідно з міжнародним правом). Це робилося свідомо, щоб змінити етнічну та лояльнісну картину півострова. Через такі дії російського режиму мешканці Криму, які залишаються громадянами

України, стикаються з безправ'ям у себе вдома. Вони фактично виключені з українського правового поля (хоч Україна і намагається захищати їхні права дистанційно через механізми типу дії Закону про окуповані території), але й під російською владою вони – громадяни «другого сорту», на яких легко повісити ярлик «неблагонадійних». Ця правова дискримінація руйнує життя багатьох сімей і спільнот. Приміром, кримськотатарська громада зіштовхнулася з тим, що цілі родини мають родичів у в'язницях або у вигнанні лише за свою національну ідентичність і вірність Україні. Українська церква (ПЦУ) майже витіснена – залишилися поодинокі парафії, які зазнають утисків. Натомість Московський патріархат отримав монополію. Таким чином, окупаційний режим сформував у Криму режим правової дискримінації та придушення, який є невід'ємною частиною політики закріплення контролю.³¹

Анексія Криму 2014 року стала безпрецедентним викликом міжнародному правопорядку. Російська Федерація, порушивши базові норми права, намагалася легітимізувати загарбану територію через власні закони, конституційні трюки та пропаганду. Юридичне закріплення статусу Криму в складі РФ відбулося виключно в односторонньому російському правовому полі і не визнане світом. Окупаційна влада діє всупереч принципам суверенітету і прав людини, намагаючись інтегрувати півострів як повноцінний регіон РФ, але водночас тримаючи його в режимі військово-поліцейського утиску. Міжнародна спільнота за понад 9 років не змінила своєї позиції: Крим – це Україна, а дії РФ – незаконні та нікчемні. Після початку масштабної війни 2022 р. питання Криму набуло нового звучання, наблизившись від дипломатичного до воєнно-стратегічного вирішення. Однак і де-юре, і де-факто на цей час Крим залишається територією, де продовжується протистояння між міжнародним правом та правом сили. Для сотень тисяч його мешканців це вилилося у втрату базових прав і свобод, небезпеку опинитися у в'язниці чи бути відправленим на війну. Юридичне закріплення анексії Росією – від законів 2014 р. до

³¹ Зміни до Конституції РФ (2020): ст. 67² щодо заборони відчуження територій // Радіо Свобода, 22.06.2020.

конституційних поправок 2020 р. – покликане ускладнити повернення Криму Україні, але не може скасувати того факту, що світ не визнає суверенітет РФ над цією землею. Правові механізми національного і міжнародного рівня продовжують працювати на перспективу відновлення справедливості: Україна наполягає на деокупації, міжнародні трибунали фіксують злочини окупанта, а санкції підточують ресурси агресора. Отже, попри всі зусилля Росії застовпити «російський статус» Криму, з точки зору права він залишається українським, а всі спроби закріпити анексію юридично – нікчемні. Історія Криму після 2014 року стала прикладом того, як брутальна сила може змінити життя людей і встановити режим терору, але не здатна здолати силу міжнародної солідарності і права, які зрештою ведуть до неминучої відповідальності агресора і відновлення суверенітету законного володаря.

РОЗДІЛ 3. АНЕКСІЯ КРИМУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анексія Криму 2014 року є безпрецедентним випадком для Європи повоєнного часу, який одразу був кваліфікований як грубе порушення основ міжнародного права та акт агресії проти України. З точки зору міжнародного співтовариства, дії Російської Федерації щодо захоплення та включення Кримського півострова не лише посягають на суверенітет і територіальну цілісність України, а й становлять загрозу для всього існуючого світового правопорядку. Фактично з воєнної операції по захопленню автономії (окупації) та подальшого протиправного приєднання півострова до складу РФ почалася збройна агресія Росії проти України, наслідки якої позначилися на глобальній безпеці та підважили усталені принципи міжнародних відносин. Це підтверджує, що анексія Криму – не локальна проблема, а виклик усьому міжнародному правопорядку, сформованому після Другої світової війни.

З точки зору термінології та правового статусу, важливо розрізнити окупацію та анексію Криму. Окупація означає тимчасове встановлення фактичного військового контролю РФ над територією Автономної Республіки Крим і м. Севастополя – цей етап розпочався наприкінці лютого 2014 р., коли російські війська без розпізнавальних знаків захопили ключові об'єкти та блокували українські військові частини на півострові. Анексія ж полягає у протиправному оголошенні цієї території частиною Російської Федерації та спробі її інкорпорації до державної території РФ. Таким чином, окупація передувала анексії та стала її підґрунтям. Сам акт «приєднання» Криму, проголошений Росією у березні 2014 р., є незаконним та не отримав міжнародного визнання. У міжнародно-правовому сенсі Крим залишається невід'ємною частиною території України, тимчасово окупованою іноземною державою, – це закріплено як у позиціях України, так і в рішеннях міжнародних органів та судових інстанцій. Застосування терміну «анексія» щодо Криму не

означає його легітимації; навпаки, сам цей термін імплікує протиправність приєднання й підкреслює порушення Росією міжнародного права.³²

Отже, правовий статус Криму після 2014 р. визначається як окупована територія України, незаконно анексована РФ, що зумовлює специфічні міжнародно-правові наслідки розглядуваної ситуації.

Дії Російської Федерації в Криму порушили чи не всі фундаментальні принципи сучасного міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року та Заключному акті Гельсінської конференції 1975 року.

Насамперед було грубо порушено принцип незастосування сили та погрози силою – адже заволодіння Кримом здійснене шляхом прямого використання російських збройних сил усупереч ст. 2 (4) Статуту ООН. Також РФ знехтувала обов'язком мирного вирішення міжнародних спорів, оскільки, висувуючи претензії про нібито утиски російськомовного населення Криму, не спробувала розв'язати ці питання шляхом переговорів чи у міжнародно-правовому порядку (до анексії не було жодного міжнародного спору щодо статусу Криму). Окрім того, були порушені принцип невтручання у внутрішні справи держав, оскільки Росія втрутилася у відносини між центральною владою України та владою й населенням Криму, підтримавши сепаратистські дії на півострові, а також принцип співробітництва між державами, адже РФ відмовилася від будь-яких конструктивних кроків чи діалогу з Україною щодо питань, які вона декларувала як проблемні. Таким чином, замість співпраці й дотримання міжнародних процедур Росія вдалася до одностороннього застосування сили.³³

Подальші дії РФ суперечили й іншим основоположним нормам. Зокрема, було порушено принцип рівноправності та самовизначення народів, оскільки проголошення «волі народу Криму» відбулося не в умовах вільного

³² Задорожній О. В. Наслідки анексії Кримського півострова для міжнародного правопорядку. Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2015. – Вип. 30, т. 2. – С. 187–190.

³³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262 «Територіальна цілісність України» від 27.03.2014 р. – Proceedings of the UN General Assembly, 68th session (2014).

волевиявлення, а під контролем іноземних військових – фактично, псевдореферендум 16 березня 2014 р. був проведений під дулами автоматів, у середовищі, позбавленому нормальної демократичної процедури.

У результаті анексії було порушено і принцип суверенної рівності держав, адже захоплення частини території суверенної України означає заперечення її суверенітету та рівності в міжнародному співтоваристві.

Так само, Росія зневажила принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*) – незаконно інкорпорувавши Крим, вона порушила власні міжнародні договори та гарантії, зокрема зобов'язання за Будапештським меморандумом 1994 р., Договором про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною і РФ 1997 р., угодами про статус Чорноморського флоту в Криму та Договором про українсько-російський кордон 2003 р.³⁴

Нарешті, дії РФ є кричущим порушенням принципу територіальної цілісності та непорушності кордонів держав: шляхом агресії, що призвела до окупації й анексії частини території України, Москва посягнула на територіальну цілісність української держави, закріплену, зокрема, Гельсінським заключним актом 1975 рок. Сукупно ця агресивна акція порушує весь комплекс базових норм, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок – від заборони сили до поваги прав людини (варто згадати і системні репресії проти проукраїнськи налаштованих жителів Криму, зокрема кримськотатарського народу, що також підпадає під визначення порушення міжнародного права.

Міжнародні експерти й правознавці одностайно розцінюють анексію як серйозне порушення основних принципів міжнародного права, таких як невикористання сили, повага до територіальної цілісності держав та непорушності їх кордонів, котрі з часів Другої світової війни становлять основу європейської безпеки та світової стабільності.

Окремо слід проаналізувати питання права на самовизначення та аргументації РФ щодо «захисту» населення Криму, якими Росія намагалась

³⁴ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14.12.1974 р. – Діючі міжнародні документи ООН.

виправдати свої дії. Російська сторона офіційно заявляла, що мешканці Криму реалізували право на самовизначення, нібито утворивши незалежну «Республіку Крим», яка потім звернулася до РФ про прийняття до її складу. Однак така інтерпретація суперечить усталеному розумінню права народів на самовизначення в міжнародному праві. Дійсно, принцип самовизначення народів є одним з основоположних, але його здійснення не може відбуватися внаслідок іноземної військової інтервенції та порушення територіальної цілісності материнської держави. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. та практика міжнародних судів (наприклад, висновки Міжнародного Суду ООН у консультативному висновку щодо Косово) підтверджують: реалізація права на самовизначення має відбуватися через вільне волевиявлення зацікавленого населення без зовнішнього втручання.³⁵

У випадку Криму «волевиявлення» на референдумі було організоване під контролем російських військових, тобто за умов прямого зовнішнього втручання, що нівелює юридичну цінність такого плебісциту. Ба більше, референдум 16 березня 2014 р. було проведено з численними порушеннями і національного законодавства України, і загальновизнаних демократичних процедур. Згідно з Конституцією України, питання зміни території держави можуть вирішуватися лише всеукраїнським референдумом (ст. 73), отже місцевий «референдум» у АРК не мав жодних конституційних підстав. Його проведення також не відповідало міжнародним стандартам (Венеційська комісія, Кодекс належної практики щодо референдумів) – зокрема, формулювання питань і сам процес голосування не відповідали принципам вільного і чесного волевиявлення. Таким чином, з точки зору міжнародного права, результати так званого кримського референдуму не породжують жодних правових наслідків. Це прямо зафіксовано в актах міжнародних організацій: зазначено, що «референдум щодо статусу Криму, проведений у березні 2014 року, не був санкціонований владою України, а тому його результати не мають юридичної сили».

³⁵ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14.12.1974 р. – Діючі міжнародні документи ООН.

Псевдореферендум, організований окупаційною адміністрацією, був лише інсценуванням народного волевиявлення, покликаним надати видимість легітимності анексії, але міжнародна спільнота не прийняла його за дійсний вияв самовизначення кримчан.³⁶

Росія висувала й інший аргумент – буцімто вона діяла відповідно до «доктрини захисту своїх співвітчизників» та мала право втрутитися для оборони російськомовного населення Криму від уявної «загрози». Така риторика прямо відсилає до концепції «гуманітарної інтервенції» чи «responsibility to protect», але у випадку України ці посилення були цинічним прикриттям агресії. Жодних доказів масових порушень прав російськомовних громадян в Криму представлено не було; натомість сама військова окупація створила загрозу правам людини на півострові. Міжнародні організації одностайно відкинули виправдання Росії. Зокрема, Парламентська асамблея ОБСЄ ще у липні 2015 р. констатувала, що заявлена Росією необхідність захищати російську меншину за кордоном не відповідає нормам міжнародного права і суперечить основоположним принципам міжнародної поведінки у XXI столітті. Іншими словами, не може бути жодного права на односторонню воєнну інтервенцію під приводом захисту меншин. Така поведінка Росії – це спроба видати порушення міжнародного права за його “творче” застосування, що є неприпустимим із погляду Статуту ООН та Гельсінських принципів.

Відтак, міжнародно-правова оцінка мотивів РФ однозначна: ні «відновлення історичної справедливості», ні «волевиявлення народу Криму», ні «гуманітарна роль Росії» не виправдовують агресії. Анексія залишається незаконною незалежно від наведених РФ аргументів, а її спроби надати власним діям видимість правомірності не отримали підтримки у світі.³⁷

Після встановлення фактичного контролю над Кримом Росія, згідно з міжнародним гуманітарним правом, набула статусу окупаючої держави і,

³⁶ Марусяк О. В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти : монографія / О. В. Марусяк. – Чернівці: «Місто», 2016. – 220 с.

³⁷ Захарченко П. П., Солових К. О. Спроба політико-правової оцінки анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 2(8). – С. 5–12.

відповідно, мала дотримуватися норм, що регулюють окупаційний режим (IV Женевська конвенція 1949 р. про захист цивільного населення, Гаазькі правила ведення війни 1907 р. тощо). Однак і в цій сфері вона вчинила низку серйозних порушень. Міжнародне гуманітарне право (МГП) прямо забороняє державі-окупанту змушувати мешканців окупованої території служити в її збройних силах (ст. 51 IV Женевської конвенції). Російська Федерація проігнорувала цю норму: протягом років окупації на півострові проводяться регулярні призовні кампанії до російської армії. За офіційними українськими даними, за весь час окупації Криму РФ призвала на військову службу понад 44 тисячі кримчан, а сотні людей були притягнуті окупаційною владою до кримінальної відповідальності за ухилення від призову.³⁸

Це грубе порушення МГП кваліфікується також як воєнний злочин: примусовий призов жителів окупованої території до війська окупанта. Крім того, окупаційна адміністрація систематично переслідує нелояльних осіб – зафіксовано численні випадки насильницьких зникнень, тортур, незаконних арештів проукраїнських активістів та кримських татар, заборонено діяльність Меджлису кримськотатарського народу. Такі дії порушують і міжнародне гуманітарне право, і норми з прав людини. Окупант також незаконно застосовує на захопленій території своє кримінальне законодавство та судочинство, що суперечить ст. 64 IV Женевської конвенції. Сотні українців у Криму були засуджені російськими судами за сумнівними звинуваченнями (екстремізм, тероризм тощо) – фактично за політичними мотивами. Багатьох із них етаповано для відбування покарання на територію РФ, що порушує вимогу Конвенції утримувати ув'язнених з окупованої території на цій території. Так само, незважаючи на заборону зміни демографічного складу окупованої території, з Криму витиснуто десятки тисяч українських громадян (вимушені переселенці), натомість заохочується переселення громадян РФ до Криму, роздача їм майна та бізнесів, відібраних у українських власників. Такі дії можуть розглядатися як

³⁸ Geneva Convention (IV) on Civilians, 1949 - Article 51. International Committee of the Red Cross.

методи «русифікації» окупованої території, що теж підпадає під визначення порушень МГП. Протиправні зміни, запроваджені окупаційною владою (примусова паспортизація мешканців Криму російським громадянством, експропріація державної і приватної власності, мілітаризація півострова тощо), не скасовують дії міжнародного гуманітарного права. Згідно з IV Женевською конвенцією, ці акти не створюють законних прав для окупанта і вважаються нікчемними – наприклад, видані окупаційною владою паспорти чи акти про власність за межами Криму не визнаються. Отже, Російська Федерація, попри статус де-факто контролю над Кримом, залишається зв'язаною обов'язками держави-окупанта та несе міжнародно-правову відповідальність за всі порушення, вчинені на цій території після 2014 року.³⁹

На незаконну анексію та пов'язані з нею порушення відреагували також міжнародні судові органи, хоча слід зазначити, що прямих механізмів притягнення держави-агресора до відповідальності не так багато. Україна вдалася до юридичних дій у різних інстанціях. Зокрема, у 2017 р. Україна подала позов до Міжнародного Суду ООН проти РФ (щоправда, формально не за фактом агресії, а за двома конвенціями – про боротьбу з фінансуванням тероризму та про ліквідацію расової дискримінації). У контексті цього позову МС ООН уже на початковій стадії засвідчив очевидне: 19 квітня 2017 року Суд наказом про застосування запобіжних заходів зобов'язав Росію утриматися від утисків кримських татар у Криму та негайно скасувати заборону Меджлісу – їхнього представницького органу. Також Суд зобов'язав РФ забезпечити доступність освіти українською мовою на півострові і утримуватися від дій, що можуть загострити спір.

Цим рішенням головний судовий орган ООН фактично визнав, що права української громади й корінного народу (кримських татар) у Криму порушуються окупаційною владою, і зобов'язав державу-агресора вжити заходів для припинення цих порушень. Хоча остаточний розгляд по суті триває, вже

³⁹ Geneva Convention (IV) on Civilians, 1949 - Article 51. International Committee of the Red Cross.

проміжні рішення МС ООН важливі тим, що міжнародна інстанція офіційно зафіксувала наявність факту окупації і поклала на РФ обов'язки, що випливають з цього факту (захищати права населення Криму, а не порушувати їх).

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) став першою судовою установою, яка дала чітку юридичну кваліфікацію подіям у Криму та відповідальності за них. У січні 2021 р. ЄСПЛ, розглядаючи міждержавну справу «Україна проти Росії (щодо Криму)», визнав скаргу України надійною та прийнятною до розгляду по суті. В ухваленому рішенні ЄСПЛ встановив, що Росія здійснювала ефективний контроль над Кримом з 27 лютого 2014 року, тобто ще до формального «референдуму» та оголошення анексії.⁴⁰

Інакше кажучи, ЄСПЛ підтвердив, що Крим лишається територією України, а Росія, здійснюючи там фактичну владу, несе відповідальність за порушення прав людини, які відбуваються під її контролем.

Визначивши дату початку ефективного контролю, Суд дав правову точку відліку для розгляду конкретних порушень прав людини (вбивств, викрадень, катувань, захоплення майна тощо), що інкримінуються Росії у цій справі. Хоча ЄСПЛ не має компетенції вирішувати питання суверенітету чи правомірності анексії території, його рішення фактично підтвердило позицію України: дії РФ в Криму є продовженням її юрисдикції як держави-окупанта і становлять триваюче порушення міжнародного права.

Своєю чергою, Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) ще у 2016–2017 рр. оприлюднив попередні висновки щодо ситуації в Криму. У щорічній доповіді (листопад 2016 р.) прокурор МКС прямо кваліфікував ситуацію як міжнародний збройний конфлікт між Росією та Україною, що виник не пізніше 26 лютого 2014 року, і заявив про наявність ознак окупації (у розумінні Женевської конвенції) Кримського півострова Російською Федерацією.⁴¹

⁴⁰ European Court of Human Rights. (2021). *Ukraine v. Russia (re Crimea)*. HUDOC.

⁴¹ Office of the Prosecutor, International Criminal Court. (2016). *Report on Preliminary Examination Activities 2016*.

Це підтверджує, що на рівні інституцій, покликаних переслідувати міжнародні злочини, дії РФ розглядаються як агресія та окупація. Зокрема, у сфері уваги МКС – факти переслідування кримських татар, примусового призову та депортації населення, тобто діяння, що можуть кваліфікуватися як воєнні злочини та злочини проти людяності. У 2022 році, в контексті повномасштабного вторгнення РФ, Прокурор МКС відкрив офіційне розслідування щодо ситуації в Україні, яке охоплює всі воєнні злочини, скоєні починаючи з 2014 року, включно з Кримом. Це означає, що зібрані докази щодо злочинів окупаційного режиму в Криму (незаконне переміщення населення, катування, конфіскація майна тощо) можуть у майбутньому стати підставою для обвинувальних висновків проти конкретних винних осіб із числа російської влади чи військових. Отже, міжнародні судові інституції – від Міжнародного Суду ООН до ЄСПЛ і МКС – в різний спосіб залучені до оцінки та реагування на анексію Криму, і всі вони сходяться в одному: право на боці України, а дії Росії мають бути кваліфіковані як міжнародно-протиправні та не породжують законного територіального титулу РФ на Крим.⁴²

Світове співтовариство негайно відреагувало на анексію Криму низкою політико-правових актів, які закріпили невизнання цього акту та підтримку суверенітету України. Через блокування питання в Раді Безпеки ООН (15 березня 2014 р. Росія скористалася правом вето і заблокувала проект резолюції, що засуджував проведення «референдуму» в Криму) проблему було винесено на розгляд Генеральної Асамблеї ООН. Уже 27 березня 2014 р. ГА ООН переважною більшістю голосів ухвалила резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України», яка чітко зафіксувала оцінку подій. У цій резолюції Генасамблея проголосила, що так званий референдум 16.03.2014 не має юридичної сили, підтвердила суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах та закликала всі держави, міжнародні організації та установи не визнавати будь-яких змін статусу Криму і Севастополя та

⁴² European Court of Human Rights. (2021). *Ukraine v. Russia (re Crimea)*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-13090>

утримуватися від будь-яких дій, що могли б бути витлумачені як визнання такої зміни.

Резолюцію підтримали 100 держав (проти – лише 11 на чолі з РФ, 58 утрималися), що продемонструвало значну міжнародну підтримку позиції України. Хоча рішення ГА ООН мають рекомендаційний характер, резолюція 68/262 мала важливе політико-правове значення: вона встановила глобальний підхід невизнання анексії та заклала основу для подальших колективних дій. У наступні роки Генасамблея неодноразово поверталася до «кримського питання», ухвалюючи резолюції щодо ситуації з правами людини в Криму (починаючи з резолюції 71/205 від 19 грудня 2016 р. та оновлюючи її щорічно). В цих актах ГА ООН засудила порушення прав людини в умовах окупації, назвала Росію державою-окупантом, а Крим – «тимчасово окупованою територією України», підтвердила невизнання анексії та вимагала від РФ надати міжнародним моніторинговим місіям доступ до півострова.

Також ГА ООН спеціально засудила мілітаризацію Криму, перешкоджання свободі судноплавства в Чорному та Азовському морях, переселення російських громадян до Криму та інші дії окупаційної влади (резолюції 73/194, 74/17, 75/29 та ін.). Таким чином, на рівні універсальної організації міжнародного співтовариства було закріплено консенсус: Крим є окупованою територією, анексія не визнається, Росія повинна припинити окупацію та виконувати обов'язки за міжнародним правом.

Провідні міжнародні та регіональні організації також одностайно стали на захист норм міжнародного права, порушених анексією. Уже у квітні 2014 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила резолюцію «Останні події в Україні», в якій засудила дії РФ, визнала незаконність «референдуму» в Криму та наголосила на підтримці суверенітету України. ПАРЄ заявила, що не визнає анексії, і вжила безпрецедентний крок – позбавила делегацію Росії права голосу. Протягом 2014–2016 рр. російська делегація фактично була ізольована в Раді Європи, доки РФ не почала бойкот та шантаж щодо свого членства (зрештою, повноправне повернення РФ до ПАРЄ у 2019 р. було короткозорим

рішенням, яке 2022 року довелося переглядати – після нового етапу агресії Росію взагалі виключили з Ради Європи). Європейський Союз відреагував на анексію Криму одностайно та рішуче: вже у березні 2014 р. Європейська Рада засудила дії РФ, заявила про невизнання незаконного «приєднання» Криму і Севастополя та запровадила перший пакет санкцій. Надалі ЄС сформував широкий режим обмежувальних заходів: візові заборони і замороження активів для відповідальних осіб, секторальні економічні санкції проти РФ, заборону торгівлі з окупованим Кримом, інвестицій, постачання технологій тощо. Ці санкції прямо пов'язані з невизнанням анексії: у всіх офіційних документах ЄС наголошує, що не визнає зміну статусу Криму і що будь-які відносини з півостровом можливі лише в рамках української юрисдикції.

Аналогічної політики дотримуються США, Велика Британія, Канада, Японія, Австралія та інші провідні держави, що ввели санкції проти РФ з вимогою деокупації Криму. Санкції стали важливим інструментом тиску, хоча самі по собі вони не рівнозначні політиці невизнання (можливе невизнання без санкцій, або санкції без прямого акта невизнання).

У випадку Криму ці два механізми діють паралельно, підсилюючи один одного: невизнання анексії підкріплене санкційним тиском на державу-агресора, а санкції чітко прив'язані до вимоги повернення Криму Україні.

Не менш важливою була реакція держав у рамках ОБСЄ. Хоча через принцип консенсусу сама ОБСЄ не змогла ухвалити офіційного рішення (Росія блокувала), Парламентська Асамблея ОБСЄ 8 липня 2015 р. прийняла жорстку резолюцію «Про явні, грубі і не виправдані порушення зобов'язань ОБСЄ та міжнародних норм з боку Російської Федерації». У цій резолюції ПА ОБСЄ засудила одностороннє і нічим не спровоковане порушення РФ суверенітету і територіальної цілісності України, відмову РФ поважати Гельсінські принципи невикористання сили, територіальної цілісності держав та непорушності їх міжнародно визнаних кордонів.

Також ПА ОБСЄ підтвердила невизнання анексії, назвавши Крим українською територією під російською окупацією. Схожі формулювання

містилися й в документах НАТО, який з перших днів кризи заявив про невизнання анексії і висловив підтримку територіальній цілісності України. Таким чином, колективні позиції ключових міжнародних структур зводилися до одного: Росія своїми діями грубо порушила засадничі принципи міжнародного права, а спроба анексії Криму не створює жодних правових наслідків, що визнавалися б міжнародною спільнотою.⁴³

Світова практика невизнання територіальних захоплень має міцне коріння у міжнародному праві, що сягає ще міжвоєнного періоду. Ще у 1932 році була проголошена так звана доктрина Стімсона – нота державного секретаря США Г. Стімсона, яка декларувала, що Сполучені Штати не визнають жодних територіальних змін, досягнутих шляхом агресії (на той час йшлося про японську окупацію Маньчжурії). Згодом принцип невизнання насильницького захоплення територій закріпився як загальний підхід цивілізованих націй.

У 1940 р. цей підхід було підтверджено в Декларації Веллеса – заяві в.о. держсекретаря США С. Веллеса, що засуджувала окупацію СРСР трьох балтійських держав і проголошувала політику невизнання їхньої анексії Радянським Союзом. У наступні десятиліття доктрина невизнання стала частиною звичаєвого міжнародного права: її підтримали інші держави, а після створення ООН принцип неприпустимості територіальних завоювань увійшов до змісту Статуту (ст. 2) та резолюцій Генасамблеї (декларація 1970 р. про принципи міжнародного права, резолюція 3314 (XXIX) 1974 р. про визначення агресії тощо). Анексія Криму 2014 р. стала першим випадком в Європі після 1945 р., коли одна держава спробувала силою відібрати територію іншої і оголосити її своєю. Міжнародне співтовариство відреагувало на цю акцію саме в дусі доктрини Стімсона і декларації Веллеса: насильницьке набуття території не може бути виправдане й визнане.

⁴³ OSCE Parliamentary Assembly adopts resolution condemning Russia's actions in Ukraine. OSCE Parliamentary Assembly. <https://www.oscepa.org/en/news-a-media/press-releases/press-2015/osce-parliamentary-assembly-adopts-resolution-condemning-russia-s-actions-in-ukraine>

Резолюція ГА ООН 68/262 та наступні рішення однозначно підтвердили: жодні односторонні кроки РФ щодо статусу Криму не змінюють його належності Україні, а всі держави зобов'язані дотримуватися режиму невизнання. Це означає, зокрема, утримання від будь-яких дій, що можуть трактуватися як визнання російського суверенітету над Кримом – таких як укладення угод, що прямо чи опосередковано признають зміни статусу, офіційні візити до окупованого Криму без згоди України, співробітництво з окупаційною адміністрацією тощо.

Політика невизнання здійснюється на практиці: абсолютна більшість держав не визнала і не визнає російських «документів» чи «титулів», виданих у Криму, не визнає результатів російських «виборів» на цій території, підтримує міжнародні декларації про український статус півострова. Промовистим підтвердженням став, наприклад, так званий Кримський пакт (Декларація США від 25 липня 2018 р.), у якому уряд США офіційно засвідчив незмінність своєї політики невизнання і наголосив, що ніколи не визнає претензій Кремля на суверенітет над Кримом, аналогічно тому як свого часу США 50 років не визнавали радянську анексію Балтії.

Загалом, станом на 2023 р., жодна демократична держава світу не визнала законність анексії Криму. Лише кілька міжнародно ізольованих режимів (на кшталт режимів Сирії, Венесуели, Північної Кореї) у різний час висловлювали підтримку російських дій, проте їх позиція не має ваги в міжнародному правопорядку. Таким чином, доктрина невизнання застосована до кримської ситуації максимально широко, що покликано унеможливити юридичне закріплення результатів агресії. Надзвичайно важливо, що ця політика носить тривалий характер: навіть минуло понад 9 років, держави не демонструють готовності відступити від невизнання. Історичний прецедент з Балтійськими країнами (їх анексія не визнавалася до самого відновлення незалежності в 1991 р.) показує, що міжнародне право допускає деокупацію і повернення територій навіть через багато років, якщо незаконна анексія не була легітимізована світовою спільнотою.

Російська Федерація в результаті своїх дій опинилася в статусі держави-порушника, держави-агресора, на яку покладається міжнародно-правова відповідальність за вчинені правопорушення. Насамперед, РФ не набула і не може набуті міжнародно-правового суверенітету над Кримом – спроба анексії є юридично нікчемною, і Україна зберігає за собою повний суверенітет *de jure* над цією територією. Це означає, що всі претензії Росії на «російський» статус Криму залишаються незаконними і не визнаються. Більше того, *acts of aggression* такого характеру тягнуть серйозні наслідки у межах міжнародної відповідальності держав. Згідно з нормами про наслідки серйозних порушень імперативних норм (ст. 40–41 Проекту статей про відповідальність держав), РФ, яка вчинила агресію та анексію, зобов'язана негайно припинити триваюче правопорушення та відшкодувати завдану шкоду, а всі інші держави зобов'язані не визнавати і не допомагати підтримувати ситуацію, створену таким порушенням.⁴⁴

Практичним втіленням цього став комплекс міжнародних санкцій та ізоляційних заходів щодо РФ. Росію фактично піддали ostracism: від виключення з «Великої вісімки» (G8) у березні 2014 р. та призупинення переговорів по ряду міжнародних проектів – до позбавлення права голосу в ПАРЄ, а згодом і повного виключення з Ради Європи у 2022 р. Крім міждержавних санкцій, приватні компанії та інвестори також залишили Крим і частково саму Росію, побоюючись юридичних та репутаційних ризиків. Безпосередньо за анексію Криму проти РФ запроваджені секторальні санкції ЄС і США в галузях оборони, енергетики, фінансів, що спричинило довготривалі економічні втрати для Росії. На додачу, Росія стикається з численними міжнародно-правовими позовами: Україна та українські компанії вимагають компенсації збитків, завданих анексією. Так, низка українських підприємств (Нафтогаз, Ощадбанк, «Укрнафта» та інші) виграли в міжнародних арбітражах позови проти РФ за експропріацію їх активів у Криму на загальну суму кілька мільярдів доларів. Ці рішення арбітражів (на основі двосторонніх інвестиційних

⁴⁴ Комісія міжнародного права ООН. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (2001).

договорів) підтвердили, що Росія незаконно вилучила власність українських суб'єктів в Криму і зобов'язана виплатити компенсацію.

Хоча РФ відмовляється виконувати такі рішення, стягнення боргів може здійснюватися шляхом арешту російських державних активів за кордоном. Також невиключено, що в майбутньому Україна порушить питання про репарації на міжнародному рівні – вже зараз (в 2022 р.) Генасамблея ООН ухвалила резолюцію про створення реєстру збитків, завданих агресією РФ, як крок до механізму компенсацій. Окремо слід згадати і про кримінальну відповідальність: хоча притягнути державу не можна, проти вищих посадових осіб РФ потенційно можуть бути висунуті обвинувачення у злочині агресії та воєнних злочинах, пов'язаних із Кримом. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії (створення якого обговорюється міжнародно) міг би теоретично засудити російське керівництво за вторгнення 2014 року. Міжнародний кримінальний суд уже видав ордери на арешт деяких посадовців РФ за депортацію українських дітей під час війни – хоча ці ордери стосуються подій 2022 р., прецедент може поширитися і на злочини проти людяності в Криму (наприклад, депортацію кримських політв'язнів). Усі ці наслідки – політичні, матеріальні, юридичні – демонструють ціну, яку РФ платить і платитиме за порушення міжнародного права. В підсумку, анексія Криму обернулася для Росії довготривалою міжнародною ізоляцією, ослабленням міжнародної правосуб'єктності (її рішення не визнаються), а також перспективою суттєвих репараційних і санкційних втрат.

Для України анексія Криму стала тяжким ударом по територіальній цілісності, але Україна не втрачає своїх прав на півострів і, навпаки, набуває певних додаткових можливостей у правовій площині. Українська держава з перших днів кризи зайняла чітку позицію невизнання будь-яких актів, пов'язаних з посяганням на Крим. Верховна Рада України у березні 2014 р. офіційно проголосила дії РФ воєнною агресією, а АР Крим і Севастополь – тимчасово окупованою територією. Було прийнято спеціальний закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (квітень 2014 р.), який встановив особливий

правовий режим для Криму. Згідно з цим законом, весь державний суверенітет над півостровом належить Україні, а будь-які органи та посадові особи, створені де-факто на цій території, вважаються окупаційною владою, акти якої є недійсними. Україна звільнила мешканців Криму від юридичної відповідальності за невиконання рішень окупаційних структур і одночасно попередила, що будь-яка співпраця з окупаційною адміністрацією може мати наслідки за українським законом (зокрема, кваліфікуватися як державна зрада). Одним з принципів політики України є також невизнання російських документів і реєстраційних дій у Криму: видані там російські паспорти, свідоцтва, ліцензії тощо юридично не визнаються (окрім випадків, коли це необхідно в гуманітарних цілях, наприклад свідоцтво про народження чи смерть може бути підтверджене українським судом). Таким чином, Україна формує власну практику невизнання національного рівня, яка узгоджується із міжнародною доктриною. Водночас, на Україну покладено і складні завдання. Держава зобов'язана дбати про своїх громадян, які залишилися в окупації: забезпечувати їм консульську підтримку, фіксувати порушення їхніх прав, піднімати ці питання на міжнародній арені. Частково Україна це робить через механізми ЄСПЛ та інших судів, а також через Уповноваженого ВРУ з прав людини, представництво Президента в АРК тощо. Хоча контроль втрачений, Україна постійно наголошує, що кримчани – її громадяни, і після деокупації їхні права будуть гарантовані. Ще один аспект – внутрішньодержавні соціально-економічні наслідки. Україна змушена була перебудувати економічні зв'язки у зв'язку з відсіччю агресії: Крим був інтегрований до енергосистеми та водопостачання України, і після його окупації виникли проблеми, зокрема з водопостачанням півострова. Українська влада перекрила Північно-Кримський канал, що постачав дніпровську воду до Криму, мотивуючи це і екологічними потребами Херсонщини, і небажанням забезпечувати окупанта ресурсами. З погляду міжнародного права, відповідальність за забезпечення потреб окупованої території несе окупант, тому дії України з блокування постачань не порушували гуманітарного права. Проте

такі кроки були предметом дискусій, адже стосувалися також прав цивільного населення Криму.

В цілому, Україна обрала стратегію максимального тиску: були припинені пряме транспортне сполучення з Кримом, постачання товарів (з 2015 р. діє офіційна заборона торгівлі з окупованим Кримом), введено санкції проти осіб, причетних до анексії, та інші заходи. Все це має на меті ізолювати окупаційний режим та унеможливити інтеграцію Криму в російський простір. З міжнародно-правового погляду, важливим наслідком для України стало також зміцнення її зв'язків із Заходом: агресія РФ спонукала ЄС, НАТО, США надати Україні політичну, економічну і воєнну підтримку, що зрештою закріплено в оновлених українських стратегічних курсах (набуття членства в ЄС і НАТО). Таким чином, анексія Криму, хоч і створила важкі виклики, але також привела до консолідації міжнародної підтримки України та переосмислення нею власної зовнішньої політики і безпекових пріоритетів.

Правова перспектива деокупації Криму. Питання повернення Криму під суверенітет України – ключове з точки зору відновлення дії міжнародного права. Міжнародно-правова доктрина виходить з того, що анексія не створює прав, а отже, рано чи пізно має бути скасована. Відповідно, деокупація розглядається не лише як політичне чи воєнне завдання, а і як правове зобов'язання: світова спільнота зобов'язана не визнавати незаконну ситуацію та сприяти її урегулюванню на основі права. Для самої України деокупація – стратегічна мета, зафіксована у законах та документах (зокрема, Закон України «Про засади державної політики перехідного періоду», 2021 р., визначає цю мету). Процес деокупації Криму включає комплекс заходів: дипломатичний тиск, міжнародні переговори, санкції, оборонні зусилля України, інформаційну роботу з населенням півострова, підготовку до майбутньої інтеграції тощо.

На міжнародному рівні у 2021 р. Україна ініціювала формат «Кримська платформа» – постійно діючий міжнародний саміт і робочу мережу, покликані тримати кримське питання у світовому порядку денному та координувати дії щодо його повернення. До Кримської платформи приєдналися десятки держав та

міжнародних організацій; їх спільна декларація підтвердила невизнання анексії і зобов'язання працювати задля відновлення територіальної цілісності України.

У 2022 р., після повномасштабного вторгнення РФ, питання деокупації Криму набуло ще більшої гостроти – керівництво України відверто заявляє, що звільнення всіх захоплених територій, включно з Кримом, є умовою закінчення війни. З правового боку, Україна має всі підстави застосувати необхідні засоби, включно з збройною силою, реалізуючи своє право на самооборону згідно зі ст. 51 Статуту ООН, аби вигнати окупаційні війська зі своєї землі. Звичайно, такий сценарій повинен враховувати і норми міжнародного гуманітарного права (максимально по можливості захищати цивільне населення Криму, інфраструктуру тощо). Не виключений і дипломатичний шлях: якщо в Росії зміниться політичний режим чи складеться ситуація, за якої вона буде готова до переговорів про відмову від претензій на Крим, це могло б відкрити шлях до укладення міжнародної угоди про передачу контролю Україні. Проте жодна мирна угода не може закріпити анексію – це суперечило б імперативним нормам права. Тому правова база можливої домовленості могла б полягати лише в тому, що РФ добровільно виводить війська і поновлюється суверенітет України (схожим чином, як це сталося з поверненням незалежності трьом балтійським республікам у 1991 р.). Нині, коли збройна агресія РФ триває, важко прогнозувати конкретний механізм деокупації. Однак безсумнівно, що відновлення контролю України над Кримом є не лише бажаним, а й правомірним та необхідним результатом з точки зору міжнародного права. До цього спонукає сама логіка принципу невизнання: як показує досвід, конфлікт не може вважатися завершеним, допоки агресор продовжує утримувати загарбану територію. Відтак, статус Криму не підлягає торгу чи компромісу – його повна реінтеграція до складу України є єдиним правовим сценарієм, сумісним з Статутом ООН та основами світового порядку. Українська держава вже зараз опрацьовує кроки, необхідні після повернення півострова: йдеться про відновлення діяльності органів влади, перехідне правосуддя, люстрацію

колаборантів, відшкодування збитків громадянам, відновлення прав депортованих за час окупації осіб тощо.

Звичайно, ці питання дуже складні, але їх вирішення стане можливим лише після досягнення головної передумови – усунення незаконної окупаційної влади РФ з території Криму. Саме в цьому полягає кінцева мета зусиль України та міжнародної спільноти. Як наголошено у програмних документах Кримської платформи, деокупація Криму і відновлення територіальної цілісності України матиме значення не тільки для українського народу, але й для утвердження міжнародного правопорядку, заснованого на нормах права. Успішне повернення Криму стане чітким сигналом, що агресія і анексія не приводять до геополітичних здобутків, а отже, зміцнить глобальну безпеку на засадах Статуту ООН. Саме тому доктрина невизнання анексії залишатиметься непохитною, а правова боротьба за український Крим – невід’ємною частиною більш широкої боротьби за верховенство міжнародного права.

ВИСНОВКИ

Аналіз анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією у 2014 році в контексті міжнародного права, внутрішньодержавного українського законодавства, політичних процесів та історичних паралелей дозволяє дійти низки обґрунтованих і науково вивірених висновків. У трьох розділах дослідження було здійснено комплексний аналіз збройного відторгнення півострова, юридичного оформлення анексії та її міжнародно-правової оцінки, що дає змогу оцінити анексію Криму як багатовимірне, глибоко незаконне та політико-правово шкідливе явище в сучасній системі міжнародних відносин.

По-перше, фактичне захоплення Криму відбулося шляхом спланованої та добре організованої воєнної операції. Російська Федерація, використовуючи підрозділи своїх Збройних сил без розпізнавальних знаків (так звані "зелені чоловічки"), здійснила насильницьке захоплення адміністративних будівель, стратегічної інфраструктури та військових об'єктів України на півострові. При цьому вона порушила як українське законодавство, зокрема Конституцію України, так і міжнародні договори, включаючи Статут ООН, Гельсінський заключний акт та Будапештський меморандум 1994 року. Усі етапи військово-політичного сценарію були реалізовані в умовах повної військової переваги, в атмосфері залякування та інформаційної дезорієнтації населення.

По-друге, «юридичне оформлення» анексії Криму здійснювалося Росією шляхом маніпуляцій з формами народовладдя (зокрема, псевдореферендумом 16 березня 2014 року), створенням маріонеткової влади, прискореним прийняттям правових актів на федеральному рівні та використанням юридично хибних інструментів «визнання» і «приєднання». З огляду на правову доктрину та практику, в тому числі практику міжнародних судових органів, ці дії не породжують жодних законних наслідків, не змінюють юридичного статусу території та не впливають на факт триваючої окупації. Вся низка правових актів,

виданих органами РФ з метою легалізації анексії, не мають сили на території України, є нікчемними за своєю природою та є відображенням доктрини правового нігілізму.

По-третє, міжнародно-правова оцінка ситуації однозначна: анексія Криму кваліфікується як акт агресії, окупації та порушення основоположних принципів міжнародного права. Провідні міжнародні організації, включаючи ООН, ЄС, ОБСЄ, Раду Європи, НАТО, численні держави світу, а також судові інституції — Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний суд ООН — надали узгоджену правову кваліфікацію подіям. Відсутність визнання анексії Криму перетворюється на загальнополітичний консенсус у світі, в основі якого лежить норма невизнання насильницького захоплення територій (доктрина Стімсона). Такий підхід покликаний підтримувати міжнародний правопорядок і запобігти прецедентам його ерозії.

Російська Федерація унаслідок своїх дій опинилася в статусі держави-агресора, яка порушила імперативні норми *jus cogens*. Вона не лише не отримала правового титулу на Крим, а й взяла на себе міжнародно-правову відповідальність за окупацію та всі пов'язані з нею злочини. Невизнання анексії не є формальністю — воно означає відмову світової спільноти від будь-якої підтримки цієї незаконної ситуації. Юридичні наслідки для України як держави, що постраждала, включають право на відшкодування шкоди, право на самозахист, використання міжнародних судових механізмів, застосування індивідуальних і колективних санкцій, а також право на реінтеграцію тимчасово окупованої території.

Таким чином, анексія Криму — це не лише прецедент грубого порушення суверенітету держави, а й удар по системі міжнародного права, заснованій на мирному співіснуванні, непорушності кордонів та забороні агресії. Її юридична нікчемність, політична токсичність та гуманітарні наслідки становлять одну з найгостріших криз початку XXI століття. У цьому контексті подальше

дослідження правових, дипломатичних та геополітичних аспектів кримської проблематики є не лише актуальним, а й вкрай необхідним для відновлення правопорядку на міжнародному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949 // International Committee of the Red Cross. – Article 51. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-convention-iv-1949>
2. Hague Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land. Annex to the Convention IV of 1907. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-regulations-1907>
3. Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в РФ Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів від 18 березня 2014 р.
4. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
6. Конституційний Суд України. Рішення № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 р. у справі за конституційним поданням в. о. Генерального прокурора України щодо відповідності Конституції України постанови Верховної Ради АРК про проведення референдуму.
7. Постанова Конституційного Суду Російської Федерації № 6-П від 19.03.2014 р. про перевірку конституційності Договору про прийняття Республіки Крим до складу РФ.
8. United Nations General Assembly. Resolution 68/262 "Territorial integrity of Ukraine". – 27 March 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/en/A/RES/68/262>

9. Парламентська Асамблея Ради Європи. Резолюція № 1988 (2014) «Політичні наслідки кризи в Україні» від 09.04.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pace.coe.int/en/files/20882/html>
10. Парламентська Асамблея ОБСЄ. Резолюція «Про продовження грубих порушень зобов'язань ОБСЄ з боку РФ» від 08.07.2015 р.
11. Європейський суд з прав людини. Рішення Великої палати у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» від 25 червня 2024 р. // HUDOC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int>
12. United Nations General Assembly. Resolution 3314 (XXIX) "Definition of Aggression". – 14 December 1974.

Література:

1. Буроменський М. В. Міжнародне гуманітарне право : підручник / М. В. Буроменський. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 496 с. – С. 321–323.
2. Задорожній О. В. Наслідки анексії Кримського півострова для міжнародного правопорядку / О. В. Задорожній // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Вип. 30, т. 2. – С. 187–190.
3. Захарченко П. П., Солових К. О. Спроба політико-правової оцінки анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією / П. П. Захарченко, К. О. Солових // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 2(8). – С. 5–12.
4. Marxen C. The Crimea Crisis. An International Law Perspective / C. Marxen // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 2014. – Vol. 74. – P. 371–372.
5. Milanović M. Crimean Secession in International Law / M. Milanović // EJIL: Talk! – 2014.
6. Марусяк О. В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти / О. В. Марусяк. – Чернівці : Місто, 2016. – 220 с.

7. Office of the Prosecutor, International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/>

8. OSCE Parliamentary Assembly adopts resolution condemning Russia's actions in Ukraine. OSCE Parliamentary Assembly. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oscepa.org/en/news-a-media/press-releases/press-2015/osce-parliamentary-assembly-adopts-resolution-condemning-russia-s-actions-in-ukraine>

9. Поліщук В. С. Розрив договірних відносин України з Росією: правові наслідки та міжнародні зобов'язання / В. С. Поліщук // Вісник Академії правових наук України. – 2020. – № 1. – С. 45–52.

10. Qırım News. Російська паспортизація: як кримчани стали заручниками Кремля. – 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://qirim.news>

11. Zimmermann A. State Succession in Treaties / A. Zimmermann // Max Planck Encyclopedia of Public International Law (online ed.). – November 2006. – [Електронний ресурс].

12. Різник С. В. Окупація й анексія Криму / С. В. Різник // Енциклопедія Сучасної України / НАН України. – Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ, 2022.